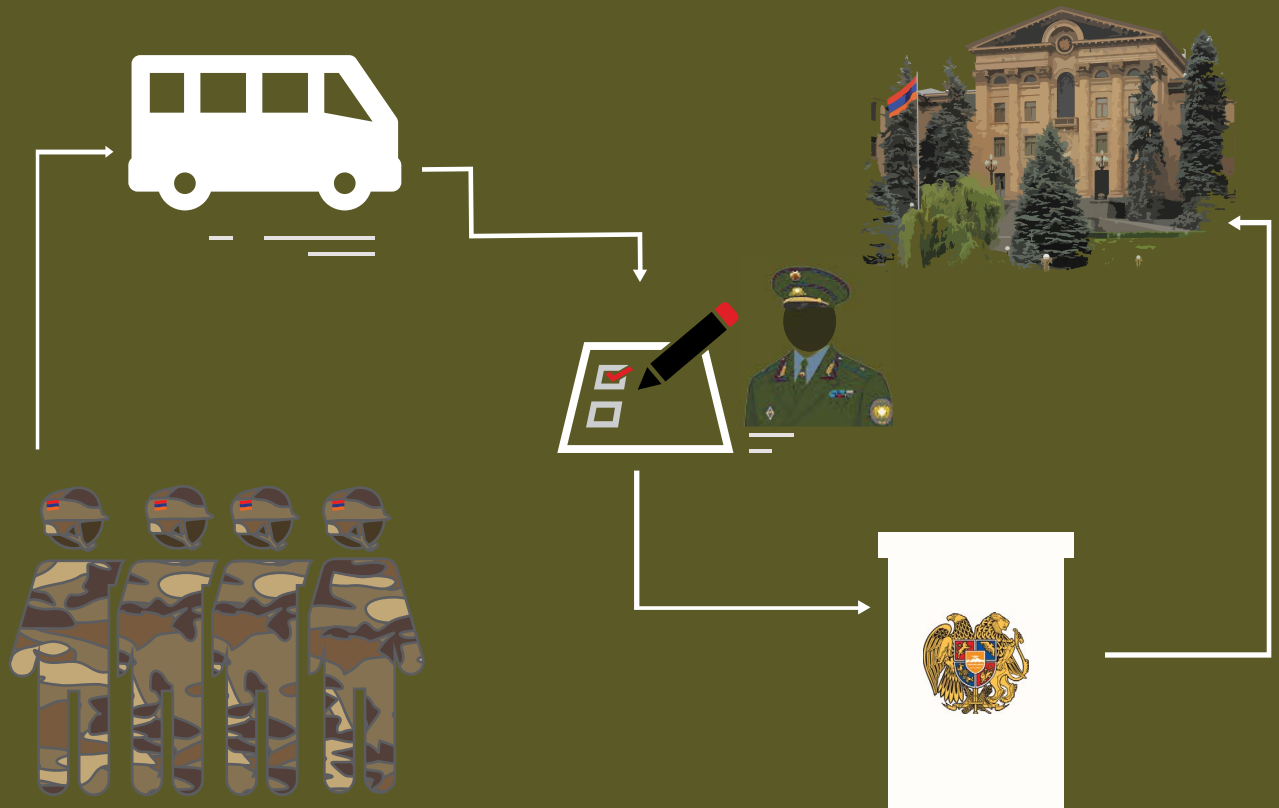

ԹՐԱՆՍՓԱՐԵՆՍԻ
ԻՆԹԵՐՆԵՇՆԼ
ԽԱԿԱԿՈՋՈՒԱԳԻՈՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՐԱՑՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

ԵՐԵՎԱՆ 2016

Սույն հետազոտությունն իրականացվել է Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնի «Օրինավորության խթանումը պաշտպանության ոլորտում» ծրագրի շրջանակներում՝ Հայաստանի Հանրապետությունում Բրիտանական դեսպանության աջակցությամբ:

Հետազոտության բովանդակությունը, արտահայտած տեսակետները և կարծիքները պատկանում են հեղինակներին և հնարավոր է՝ չհամընկնեն Բրիտանական կառավարության տեսակետների հետ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՐԱՅՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Փորձագետ՝ Արաքս Մելքոնյան

Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն
Երևան 0019, Անտառային 164/1
Հեռ.՝ (374 10) 569589, 569689
Ֆաքս՝ (374 10) 569519
Էլ. փոստ՝ info@transparency.am
Կայքէջ՝ www.transparency.am

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հապավումներ	4
Ներածություն	5
Մեթոդաբանություն	6
Զինծառայողների ընտրական և հարակից իրավունքներին առնչվող միջազգային չափանիշները	7
Ընտրական իրավունք	7
Ընտրական իրավունքի հարակից այլ իրավունքներ	10
Զինծառայողների ընտրական իրավունքի ներպետական կարգավորումները	13
Ընտրելու իրավունք	14
Մասնակցություն նախընտրական քարոզչությանը	14
Քվեարկություն	15
Զինծառայողների ընտրելու իրավունքի իրացումը Հայաստանում	18
Ընտրելու իրավունքի օրենսդրական կարգավորում	20
Մասնակցություն ընտրական գործընթացին, նախընտրական քարոզչություն և քվեարկություն	22
Զինծառայողների ընտրելու իրավունքի կարգավորումը ըստ ընտրական նոր օրենսգրքի նախագծի	31
Եզրակացություն	34
Առաջարկություններ	35
Գրականություն	36

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ԵԱՀԿ	Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպություն
ԵԽ	Եվրոպայի խորհուրդ
ԵԽԽՎ	Եվրոպայի Խորհրդի խորհրդարանական վերաժողով
ՄԻԵԴ	Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան
ՄԻԵԿ	Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիա
ՄԻԿ	Մարդու իրավունքների կոմիտե
ՔՔԻՄԴ	Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների վերաբերյալ միջազգային դաշնագիր

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվածներ 1 և 2
2. Գ.Հարությունյան և այլք, ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություն, 2010թ., էջ 327, concourt.am/armenian/library/cclibrary/2010/sahmanad-kan2010.pdf
3. ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 48
4. «Հինապարտության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 11, մաս 1

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը հռչակում է ժողովրդավարության և ժողովրդին իշխանության պատկանելու սկզբունքները:¹ Ժողովրդի ինքնիշխանության և իրեն պատկանող իշխանության իրականացման ձևը ընտրություններում առանց խտրականության, համընդհանուր և հավասարության վրա հիմնված գաղտնի քվեարկությամբ ընտրելու իրավունքն է:² Այն քաղաքացիների կողմից պետության կառավարմանը մասնակցելու և հասարակության համար կարևոր որոշումների վերաբերյալ կամարտահայտվելու և դրանց վրա ազդելու հնարավորությունն է:

Հայաստանի Հանրապետության տասնութ տարին լրացած քաղաքացիներն ունեն ընտրելու և հանրաքվեների մասնակցելու իրավունք, ու զինձառայողները՝ որպես «համազգեստով քաղաքացիներ», անկախ կոչումից և պաշտոնից, նույնպես օժտված են այդ իրավունքով:³ Հայաստանի Հանրապետությունում գործող զինապարտության պայմաններում տասնութ տարին լրացած արական սեռի անձինք ենթակա են զորակոչման պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայության,⁴ և առաջին անգամ համապետական ընտրություններին մասնակցում են հենց զինվորական ծառայության ընթացքում: Հինձառայողների ընտրելու իրավունքի կարգավորումն առանձնահատուկ կարևորություն ունի, քանի որ մի կողմից զինձառայողներն ունեն ընտրելու իրավունք, մյուս կողմից, զինված ուժերի քաղաքական չեզոքությամբ պայմանավորված՝ նրանց քաղաքական իրավունքները ենթարկված են որոշակի սահմանափակումների: Արդյո՞ք զինվորական ծառայության պայմաններում պատշաճորեն ապահովվում է նրանց ընտրելու իրավունքի ազատ իրականացումը:

Սույն հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել Հայաստանի Հանրապետությունում պարտադիր ժամկետային զինվորական ծառայության զորակոչված անձանց ընտրելու իրավունքի օրենսդրական կարգավորումներն ու պրակտիկան, վերհանել դրանցում առկա խնդիրները և ներկայացնել գործունե առաջարկություններ զինձառայողների ընտրելու իրավունքի կարգավորումների առնչությամբ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի Հանրապետությունում զինծառայողների ընտրելու իրավունքի հարցերի ուսումնասիրության նպատակով հետազոտության շրջանակներում իրականացվել են՝

- *Օրենսդրության և այլ փաստաթղթերի վերլուծություն*, ներառյալ Հայաստանի Հանրապետության՝ զինծառայողների ընտրական և հարակից քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքներին վերաբերող օրենսդրության, զինծառայողների ընտրական և այլ քաղաքական իրավունքների վերաբերյալ միջազգային չափանիշների, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռների, այլ պետությունների ներպետական օրենսդրական կարգավորումների և հեղինակավոր աշխատությունների վերլուծություն: Հետազոտությունն ընդգրկել է նաև ընտրական նոր օրենսգրքի՝ Ազգային ժողովի կողմից երկրորդ ընթերցմամբ ընդունված նախագծի վերլուծությունը: Կատարվել է նաև 2015թ. դեկտեմբերի 6-ի սահմանադրական փոփոխությունների հանրաքվեի հրապարակված ընտրացուցակների և հանրաքվեի արդյունքների վիճակագրական վերլուծություն:
- *Հարցումներ* պարտադիր զինվորական ծառայություն անցնելու ընթացքում համապետական ընտրությունների մասնակցած անձանց շրջանում: Ելնելով ՀՀ զինված ուժերի փակ համակարգ լինելուց և պարտադիր զինվորական ծառայություն անցնող զինծառայողների շրջանում հարցում իրականացնելու դժվարությունից՝ որպես թիրախ ընտրվել են 2012 կամ 2013 թվականներին⁵ զինվորական ծառայություն անցած և արդեն զորացրված զինվորները:⁶ Հարցմանը մասնակցել են 23 անձինք՝ ծածկելով ՀՀ և ԼՂՀ առնվազն ինը զորամասեր: Ընտրանքի ուսումնասիրության արդյունքում իրականացվել է որակական հետազոտություն՝ դուրս բերելով ընդհանուր բնույթի խնդիրներ:
- *Իրականացվել են հարցումներ* նաև 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ին տեղի ունեցած սահմանադրական փոփոխությունների հանրաքվեին մասնակցած դիտորդների և լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների շրջանում: Որպես թիրախ ընտրվել են անձինք, ում դիտարկված ընտրատեղամասում քվեարկել են զորամասի տարածքում հաշվառված զինծառայողներ: Հարցմանը մասնակցել են տասը դիտորդներ և լրատվամիջոցների ներկայացուցիչներ՝ ընդգրկելով ինը ընտրատեղամասեր:
- *Որակական փորձագիտական հարցազրույցներ* մարդու իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված գործունեության մեջ ներգրավված մասնագետների հետ, ում հետ հիմնականում քննարկվել են հետազոտության արդյունքում վեր հանված խնդիրները, եզրահանգումները և առաջարկությունները:

5. Համապատասխանաբար՝ 2012թ. մայիսի 6-ին տեղի ունեցած խորհրդարանական և 2013թ. փետրվարի 19-ին տեղի ունեցած նախագահական ընտրություններ

6. Հարցված անձանցից տասը հրաժարվել է նշել ծառայության վայրը, մյուս չորս դեպքերում՝ ծառայության վայրի զորամասը կրկնվել է:

ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԸՆՏՐԱԿԱՆ և ՀԱՐԱԿԻՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ

ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Ընտրական իրավունքը ճանաչված է Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացված մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային փաստաթղթերով, ինչպիսիք են Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան (այսուհետ՝ ՄԻԵԿ)⁷ և Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների վերաբերյալ միջազգային դաշնագիրը (այսուհետ՝ ՔՔԻՄԴ)⁸:

7. ՄԻԵԿ, 1-ին արձանագրություն, 3-րդ հոդված, հայերեն տեքստը՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=20870>

8. ՔՔԻՄԴ, 1966թ, հոդված 25, հայերեն տեքստը՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=18500>

9. ՄԻԵԿ, Մաթյու-Մոհին և Քլերֆայթ ընդդեմ Բելգիայի (Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium), կետ 46-51

10. ՄԻԵԿ, Հիրսթ ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (Hirst v. United Kingdom (No. 2)), կետ 59

11. ՄԻԵԿ, Մաթյու-Մոհին և Քլերֆայթ ընդդեմ Բելգիայի, կետ 52

12. Նույն տեղում, կետ 54, Հիրսթ ընդդեմ Միացյալ Թագավորության, (No. 2), կետ 61

Համաձայն ՄԻԵԿ 1-ին արձանագրության 3-րդ հոդվածի՝ «Բարձր պայմանավորվող կողմերը պարտավորվում են անցկացնել ազատ՝ ընտրություններ ողջամիտ պարբերականությամբ գաղտնի քվեարկությամբ, այնպիսի պայմաններում, որոնք կապահովեն ժողովրդի կամքի ազատ արտահայտումն օրենսդիր իշխանություն ընտրելիս»: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն (այսուհետ՝ ՄԻԵԿ) արձանագրել է, որ չնայած ՄԻԵԿ 1-ին արձանագրության 3-րդ հոդվածը ձևակերպված է որպես ազատ ընտրություններ անցկացնելու պետության պարտավորություն՝ այն երաշխավորում է ընտրելու և ընտրվելու սուբյեկտիվ իրավունքները:⁹

Ընդգծելով ընտրելու իրավունքի կարևորությունը արդյունավետ և գործունե ժողովրդավարության հաստատման համար՝ ՄԻԵԿ-ն արձանագրել է, որ այն արտոնություն չէ, և համընդհանուր ընտրական իրավունքն այլևս ժողովրդավարական հասարակության հիմնարար սկզբունք է:¹⁰ Միաժամանակ, չնայած իր կարևորությանը՝ ընտրելու իրավունքը բացարձակ չէ: Ճանաչելով այս իրավունքը առանց ուղղակի ձևակերպումների և սահմանումների, ՄԻԵԿ սահմանափակումների կիրառման հնարավորություն տալիս է:¹¹ Հետևաբար, իրենց ընտրական համակարգը կանոնակարգելու հարցում պետություններն օժտված են լայն հայեցողությամբ՝ պայմանավորված իրենց պատմական զարգացմամբ, մշակութային բազմազանությամբ, ինչպես նաև քաղաքական մտքով. յուրաքանչյուր պետություն ազատ է ձևավորելու ժողովրդավարության իր տեսլականը:¹² Եվրոպական դատարանի դերն է գնահատել՝ արդյոք պետության իրավակարգավորումները համապատասխանում են 1-ին Արձանագրության 3-րդ հոդվածին, մասնավորապես, արդյոք սահմանված պայմանները

և սահմանափակումները չեն ազդում ընտրելու իրավունքի գոյության և արդյունավետության վրա, արդյոք դրանք հետապնդում են իրավաչափ նպատակ, և կիրառված միջոցները համաչափ են: Մասնավորապես, նման պայմանները և սահմանափակումները չպետք է ազդեն ընտրական գործընթացների օրինավորության և արդյունավետության վրա՝ կոչված ընտրական իրավունքի իրացման միջոցով բացահայտելու ժողովրդի կամքը:¹³ Ժողովրդավարական հասարակության հիմնարար սկզբունքների համաձայն՝ ընտրությունները պետք է լինեն համընդհանուր, հավասար և ուղղակի, տեղի ունենան ողջամիտ պարբերականությամբ և գաղտնի քվեարկությամբ այնպիսի պայմաններում, որոնք կապահովեն ժողովրդի կամքի ազատ արտահայտումը:¹⁴

Ի տարբերություն ՄԻԵԿ-ի՝ ՔԲԻՄԴ-ն ուղղակիորեն ճանաչում է յուրաքանչյուր պետության քաղաքացու՝ պետության գործերին մասնակցելու և ընտրելու ու ընտրվելու իրավունքը իրական և պարբերական ընտրություններում, որոնք անցկացվում են համընդհանուր ու հավասար ընտրական իրավունքի հիման վրա, գաղտնի քվեարկությամբ և երաշխավորում են ընտրողների կամքի ազատ արտահայտումը:¹⁵ ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեն (այսուհետ՝ ՄԻԿ) իր 25-րդ ընդհանուր մեկնաբանությամբ ամրագրել է, որ ընտրելու և հանրաքվեի մասնակցելու իրավունքը պետք է սահմանվի օրենքով և կարող է ենթարկվել միայն ողջամիտ սահմանափակումների, ինչպիսին է օրինակ՝ նվազագույն տարիքը: Ընտրական իրավունքի իրականացումը պետք է հիմնված լինի խտրականության բացառման սկզբունքի վրա և հետևաբար, անօրինական է ընտրելու իրավունքի սահմանափակումն այնպիսի հիմքերով, ինչպիսիք են ֆիզիկական հաշմանդամությունը կամ գրագիտության, կրթության ու սեփականության պահանջները:¹⁶ Պետությունը պարտավոր է ձեռնարկել արդյունավետ միջոցներ՝ ի ապահովումն ընտրելու իրավունք ունեցող բոլոր անձանց իրավունքի իրացման, և ցանկացած կոպիտ միջամտություն ընտրական իրավունքին, ինչպես նաև ընտրողներին ահաբեկելը կամ հարկադրելը, պետք է արգելվի քրեական օրենսդրությամբ, և այդ օրենսդրությունը պետք է խստորեն պահպանվի:¹⁷

Մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային փաստաթղթերով ամրագրված իրավունքները և ազատությունները առանց խտրականության վերաբերում են զինծառայողներին՝ որպես «համազգեստով քաղաքացիների», ինչպես պետության իրավասության ներքո գտնվող բոլոր այլ անձանց:¹⁸ Միաժամանակ, սակայն, զինծառայողների իրավունքները և ազատությունները դիտարկելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել զինվորական կյանքի առանձնահատկությունները և դրանց հետևանքները զինված ուժերի անդամների համար: Իրենց զինվորական համակարգի կազմավորման հարցում պետությունները նույնպես օժտված են հայեցողությամբ, որի պայմաններում իրավասու են սահմանելու զինծառայողների իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումներ:¹⁹ Զինվորական ծառայության բերումով հիմնականում սահմանափակումների են ենթարկվում որակական քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքները՝ խոսքի ազատությունը, հավաքների և միավորումների ազատությունը, անձնական կյանքի նկատմամբ հարգանքի իրավունքը և այլն:

Ըստ ՄԻԵԴ-ի՝ հաշվի առնելով զինված ուժերի անդամների պարտավորությունների ու պարտականությունների բնույթը, ֆիզիկական հարկադրանքի միջոցների տիրապետման հանգամանքը՝ ժողովրդավարական

13. ՄԻԵԴ, *Հիսթորիա ընդդեմ Միացյալ Թագավորության* (No. 2), կետ 62

14. Նույն տեղում

15. ՔԲԻՄԴ, հոդված 25, «բ» ենթակետ

16. ՄԻԿ, *Ընդհանուր*

մեկնաբանություն 25 (Հոդված

25. Պետական կառավարմանը մասնակցելու և ընտրելու իրավունք), կետ 10, www.ref-world.org/docid/453883fc22.html

17. Նույն տեղում, կետ 11

18. ԵԱՀԿ, *Անվրանգության ռազմաքաղաքական ասպեկտների վարքականոններ*, կետ 32, www.osce.org/fsc/41355: Զինծառայողների՝ «համազգեստով քաղաքացիներ» հասկացությունը նշանակում է, որ զինված ուժերի անձնակազմն ունի բոլոր այն իրավունքներն ու ազատությունները, ինչ պետության այլ քաղաքացիները՝ բացառությամբ այնպիսի սահմանափակումների, որոնք պայմանավորված են զինվորական ծառայության պարտականությունների առանձնահատկություններով:

19. ՄԻԵԴ, *Գրիգորիադեսն ընդդեմ Հունաստանի* (Grigoriades v. Greece), կետ 45; ՄԻԵԴ, *Էնգելն ընդդեմ Նիդերլանդների* (Engel v. Netherlands), կետ 54

20. ՄԻԵԴ, *Ռեկվենյին ընդդեմ Հունգարիայի* (Rekvenyi v. Hungary) 25390/94, կետ 46
21. Նույն տեղում, կետեր 46-48
22. ԵԱՀԿ, *Անվտանգության ռազմաքաղաքական ասպեկտների վերաբերյալ վարքագծի կանոններ*, կետ 23
23. Նույն տեղում, կետ 32
24. ՄԻԿ, *Ընդհանուր մեկնաբանություն* 25, կետ 16
25. ՄԻԵԴ, *Հիրսթն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության* (No. 2), կետ 82
26. ԵԽ նախարարների կոմիտե, *Ձինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների վերաբերյալ հանձնարարական* (2010) 4, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1590149&Site=CM>
27. Նույն տեղում, կետեր 58-59
28. Նույն տեղում

հասարակության շահերից է բխում ունենալ քաղաքականապես չեզոք զինված ուժեր, ինչը կարող է պահանջել զինված ուժերի անձնակազմի քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակում, հատկապես՝ քաղաքական գործունեությամբ զբաղվելու, ինչպես նաև քաղաքական քննարկումների մեջ ներգրավվելու առումով:²⁰ Այս սահմանափակումները պայմանավորված են զինված ուժերի քաղաքական չեզոքության ապահովման, զինված ուժերի նկատմամբ արդյունավետ ժողովրդավարական վերահսկողության և հաշվետվողականության անհրաժեշտությամբ, ինչը ենթադրում է քաղաքական և ռազմական ոլորտների առանձնացում և այդպիսով, ուղղված է բազմակարծիք ժողովրդավարության ամրապնդմանն ու պահպանմանը:²¹

Նման պահանջ նախատեսված է նաև Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (այսուհետ՝ ԵԱՀԿ) «Անվտանգության ռազմաքաղաքական ասպեկտների վերաբերյալ վարքագծի կանոններով», որոնց համաձայն՝ անդամ պետություններն իրենց զինծառայողների կողմից քաղաքացիական իրավունքների իրականացման համար միջոցներ ձեռնարկելու հետ մեկտեղ, պարտավոր են ապահովել զինված ուժերի քաղաքական չեզոքությունը:²² Ըստ նույն փաստաթղթի՝ պետությունները պետք է երաշխավորեն զինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները՝ պետության սահմանադրական և այլ իրավական դրույթներին ու ծառայության պահանջներին համապատասխան:²³

Այդուամենայնիվ, զինծառայողների իրավունքների ցանկացած սահմանափակում պետք է լինի օրինական և արդարացված՝ հիմնված օբյեկտիվ և հիմնավոր չափանիշների վրա:²⁴ Ձինված ուժերի անհատական անդամների իրավունքների և հասարակության շահերի միջև հավասարակշռումը հանդիսանում է զինված ուժերի չեզոքության ապահովման հիմնական խնդիրը:

ՄԻԵԴ-ը զինծառայողների ընտրելու իրավունքի սահմանափակման հարցին ուղղակիորեն չի անդրադարձել: Սակայն դատապարտյալների ընտրելու իրավունքի սահմանափակման վերաբերյալ արտահայտած դիրքորոշմամբ արձանագրել է, որ անկախ պետության ունեցած հայեցողության շրջանակից՝ անընդունելի է անձանց նշանակալի խմբի մեխանիկորեն զրկել ընտրելու իրավունքից առանց հաշվի առնելու նրանց պատժաչափը, հանցագործության բնույթն ու ծանրության աստիճանը և նրանց անձնական հատկանիշները: Կոնվենցիոն կենսականորեն կարևոր իրավունքի ընդհանուր, մեխանիկական և անընտրելի սահմանափակումը պետք է դիտարկել ցանկացած թույլատրելի, թեկուզ լայն, հայեցողության շրջանակից դուրս և անհամատեղելի 1-ին արձանագրության 3-րդ հոդվածի հետ:²⁵

Եվրոպայի խորհրդի շրջանակներում ընդունված այլ փաստաթղթերով, օրինակ՝ Նախարարների կոմիտեի «Ձինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների վերաբերյալ» թիվ (2010) 4 հանձնարարականով²⁶ ամրագրվում են զինված ուժերի անդամների ընտրելու և ընտրվելու իրավունքներ, և պետություններին կոչ է արվում վերացնել զինծառայողների ընտրական իրավունքի ցանկացած սահմանափակում, որն այլևս անհրաժեշտ չէ հետապնդվող նպատակին հասնելու համար:²⁷ Պետությունները կարող են նախատեսել սահմանափակումներ զինծառայող թեկնածուների առաջադրման կամ պաշտոնավարման ընթացքում,²⁸ սակայն, Վենետիկի հանձնաժողովի համաձայն, զինված ուժերի նկատմամբ

29. Ժողովրդավարություն իրավունքի միջոցով եվրոպական հանձնաժողով (Վենետիկի հանձնաժողով), *Ընդհանուր ընտրություններում ընտրելու իրավունքների սահմանափակումների վերացման մասին զեկույց*, 2005, էջ 9, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2005\)011-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)011-e)

30. ԵսեսուՎ, *Ընտրելու իրավունքի սահմանափակումների վերացման վերաբերյալ բանաձև*, 2005, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17364&lang=en>

31. Ազատ և արդար ընտրությունները ներառում են բոլոր ընտրողների իրավունքը մասնակցելու ընտրական գործընթացին առանց արգելքների, բոլոր քաղաքական կուսակցությունների համար քարոզչության ազատություն, գաղտնի քվեարկություն, քվեաթերթիկների հաշվարկի ողջամիտ արագություն, ընտրական գործընթացի հաշվետվողականություն և թափանցիկություն մրցող կողմերի համար և ընդունելի ընտրական օրենսդրություն: Muna Ndulo and Sara Lulo, *Free and Fair Elections, Violence and Conflict*, Հարվարդի միջազգային իրավունքի ամսագիր օնլայն, հատոր 51, 5 հուլիսի 2010, էջ 158, http://www.harvardilj.org/wp-content/uploads/2010/09/HILJ-Online_51_Ndulo_Lulo.pdf

32. ՄԻԿ, *Ընդհանուր մեկնաբանություն* 25, կետ 12

33. Նույն տեղում, կետ 19

Ժողովրդավարական վերահսկողության պահանջը չի կարող արդարացնել զինծառայողների ընտրական իրավունքների, հատկապես ընտրելու իրավունքի մեխանիկական սահմանափակումը:²⁹ Նույն կերպ, Եվրոպայի Խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի կողմից ընդունված «Ընտրելու իրավունքի սահմանափակումների վերացման վերաբերյալ» թիվ 1459 (2005) բանաձևն ամրագրում է համընդհանուր ընտրական իրավունքի սկզբունքը և պետություններին կոչ անում վերացնել ընտրական իրավունքի ոչ համարժեք սահմանափակումները և առավել թվով քաղաքացիների համար ապահովել արդյունավետ, ազատ և հավասար ընտրական իրավունք՝ առանց հաշվի առնելու, ի թիվ այլ հիմքերի, զինված ուժերի անդամությունը:³⁰

ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՐԱԿԻՑ ԱՅԼ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ

Ազատ և արդար ընտրությունների հասկացությունը չի սահմանափակվում միայն քվեարկության օրվա գործընթացներով: Այն ավելի լայն է և ընդգրկում՝ նպատակ ունենալով ապահովել ազատ մթնոլորտ ողջ ընտրական գործընթացի ընթացքում:³¹ Ըստ այդմ, ազատ ընտրությունների իրականացման հիմնական գրավականն այնպիսի միջավայրի ստեղծումն է, որտեղ ընտրողները գերծ են ցանկացած ահաբեկումից և հարկադրանքից, և ընտրական գործընթացի համար էական նշանակություն ունեցող այլ իրավունքները պաշտպանված են, մասնավորապես, խոսքի և տեղեկատվության ազատությունը, միավորումների և հավաքների ազատությունը և այլ իրավունքները:³²

Յուրաքանչյուր անձ, այդ թվում զինծառայողը, ունի կարծիք ունենալու բացարձակ իրավունք, ինչն ընտրությունների համատեքստում հրամայական է: Հասարակության իրական տրամադրությունների գնահատումն անհնարին կլիներ, եթե կարծիքի ազատությունը ենթարկվեր միջամտության կամ սահմանափակումների: Ըստ այդմ, ընտրողները պետք է ազատորեն կարծիք ձևավորեն՝ ազատ բռնությունից կամ բռնության վախից, հարկադրանքից կամ ցանկացած տեսակի մանիպուլյացիոն միջամտությունից:³³ Այս խնդրի կարևորությունը առավելապես ընդգծվում է զինծառայողների առնչությամբ՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ զինվորական ծառայությունը, հատկապես բնակավայրերից հեռու զորամասերում տեղակայված լինելը, ծառայության խիստ աստիճանակարգավածությունը, նրանց դարձնում է հատկապես խոցելի ազդեցության և հարկադրանքի ենթարկվելու հարցում:

Վերոգրյալ նկատառումներից ելնելով՝ ՄԻԵԴ գտել է, որ զինված ուժերին բնորոշ աստիճանակարգված հարաբերությունների պայմաններում, որոնք որոշիչ ազդեցություն ունեն զինծառայողների հարաբերություններում, ենթակաների հետ վերադաս սպաների խոսքի ազատության սահմանափակման կիրառումն իրավաչափ է՝ բացառելու ենթակաների նկատմամբ հնարավոր ազդեցությունը և հարկադրանքը: ՄԻԵԴ մեկնաբանության համաձայն՝ այն, ինչ քաղաքացիական կյանքում կարող է դիտարկվել որպես անվնաս մտքերի փոխանակում, որոնք անձը կարող է ընդունել կամ մերժել, զինվորական միջավայրում կարող է գնահատվել՝ որպես հարկադրանք, քանի որ ենթակա զինծառայողների համար

բարդ է հակադարձել վերադաս սպաների մոտեցումներին կամ հրաժարվել վերադասի նախաձեռնած խոսակցություններին մասնակցելուց:³⁴

34. ՄԻԵԴ, *Լարիսսիսն ու այլոք ընդդեմ Հունաստանի* (Larissis and Others v. Greece), կետ 51: Անկախ այն փաստից, որ գործն ուղղակիորեն վերաբերում էր կրոնական հարցերի առնչությամբ խոսքի ազատության սահմանափակմանը, այն վերաբերելի է նաև քաղաքական բնույթի խոսքին:

35. ՄԻԵԴ, *Բոումանն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության* (Bowman v. The United Kingdom)

36. Եւս մարդու իրավունքների և իրավական հարցերի գլխավոր վարչություն, *Չինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների վերաբերյալ հանձնարարականի մեկնաբանություն*, էջ 55, http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/publications/cmrec_2010_4en.pdf:

Ժողովրդավարություն օրենքի միջոցով եվրոպական հանձնաժողով (Վենետիկի հանձնաժողով) *Ընկրական հարցերի լավագույն գործելակարգերի կանոնագիրք*, 2002, էջեր 9 և 22, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD\(2002\)023rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD(2002)023rev-e)

37. ԵԱՀԿ, *Ընկրությունների իրավական կարգավորման բարելավման ուղեցույց*, 2013թ, <http://www.osce.org/odihr/elections/104573?download=true>

38. ՄԻԵԴ, *Կարիմովն ընդդեմ Ադրբեյջանի* (Karimov v. Azerbaijan), կետ 39

39. Նույն տեղում, կետ 40

Ընտրությունների համատեքստում խոսքի ազատությունը ժողովրդի կարծիքի ազատ արտահայտման անհրաժեշտ նախապայմաններից է:³⁵ Պետությունը պարտավոր է երաշխավորել, որ ընտրական իրավունք ունեցող յուրաքանչյուր անձ ազատ լինի արտահայտելու իր կարծիքն առանց ցանկացած տեսակի անհարկի ճնշման կամ հարկադրանքի, որը կարող է նենգափոխել կամ խոչընդոտել ընտրողի ցանկության ազատ արտահայտումը: Չինձառայողների առնչությամբ պետության պարտավորությունները ներառում են նաև միջոցների ձեռնարկումը՝ բացառելու զինձառայողների նկատմամբ վերադասների կողմից անհարկի ճնշումները, հատկապես ապահովել նրանց քվեարկության գաղտնիությունը:³⁶

Ելնելով այս նկատառումներից՝ հնարավորության դեպքում զինձառայողները պետք է քվեարկեն իրենց բնակության վայրում: Հակառակ դեպքում, զինձառայողները պետք է քվեարկեն ծառայության վայրի մոտակա ընտրատեղամասում: Միջազգային իրավունքի նորմերը չեն արգելում հատուկ ընտրատեղամասերի ստեղծումը զինվորական ստորաբաժանումների տարածքում, սակայն դրանց ստեղծման խիստ բացառիկ պայմանները պետք է հստակ սահմանվեն օրենքով, և պետք է ձեռնարկվեն բոլոր անհրաժեշտ միջոցները՝ պաշտպանելու զինվորներին հրամանատարների կողմից հնարավոր ճնշումներից և հարկադրանքից:³⁷

Հատուկ զինվորական ընտրատեղամասերում զինվորների քվեարկության հարցերին ՄԻԵԴ-ն անդրադարձել է Կարիմովն ընդդեմ Ադրբեյջանի գործով վճռում և արձանագրել, որ «վերադաս հրամանատարների կողմից կոնկրետ քաղաքական ընտրություն կայացնելու առնչությամբ հրամանի կամ հարկադրանքի ռիսկը պետք է լրջորեն գնահատել»:³⁸ ՄԻԵԴ ուշադրություն է դարձրել այն հանգամանքին, որ ըստ վիճակագրության՝ ընտրողների մասնակցությունը հատուկ զինվորական ընտրատեղամասերում եղել է անհամեմատ բարձր, և քվեարկության արդյունքներն էականորեն տարբերվել են սովորական ընտրատեղամասերում արձանագրված արդյունքներից՝ հաղթող թեկնածուի օգտին ձայների էական առավելությամբ: Սույն պայմաններում ՄԻԵԴ-ը փաստել է, որ «առկա տվյալները թույլ են տալիս ողջամտորեն ենթադրել, որ հատուկ զինվորական ընտրատեղամասերում ընտրական գործընթացը և ընտրողների կամարտահայտությունը կարող էր ազատ չլինել»:³⁹

Ընտրողների կարծիքի ազատ ձևավորման և տեղեկացված ընտրության իրականացման համար կարևորագույն նշանակություն ունի տեղեկատվության ազատության իրավունքը: Առանց տեղեկացված ընտրազանգվածի հնարավոր չէ ունենալ ժողովրդի իրական կամքն արտահայտող ընտրություններ: Հետևաբար, պետությունը պարտավոր է ապահովել ընտրական գործընթացի և քարոզչության վերաբերյալ տեղեկատվության հնարավորին լայն տարածում, ներառյալ զինձառայողների շրջանում:⁴⁰

Մարդու իրավունքների միջազգային սկզբունքների համատեքստում՝ ընտրական գործընթացում արտահայտվելու և տեղեկատվության ազատությունը կարող է սահմանափակվել միայն՝ ի պաշտպանություն ազգային անվտանգության,

40. ՄԻԵԴ, *Գրիգորիադեսն ընդդեմ Հունաստանի* (Grigoriades v. Greece), կետ 45

41. ՄԻԵԿ, հոդված 10, մաս 2, ՔՔԻՄԴ, հոդված 19, մաս 2

42. ՄԻԵԴ, *Գուբին ընդդեմ Ավստրիայի* (Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi v. Austria), կետեր 38-40

43. ԱՄՆ Գերագույն Դատարան, *Գրիրն ընդդեմ Սպոքի* (Greer v. Spock) No. 74-848, 24 մարտի 1976թ., <http://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/424/828.html> կայքէջում: Ըստ զորամասում գործող զինվորական կարգավորումների՝ արգելվել է զինվորական հաստատություններում քաղաքական քարոզչություն իրականացնելը, իսկ ցանկացած պարբերական, թոուցիկ, շրջաբերական և այլ նյութեր տարածելու համար անհրաժեշտ է եղել ստանալ հրամանատարության նախնական համաձայնությունը:

44. Նույն տեղում

հասարակական կարգի և հանցագործությունների կանխման, ինչպես նաև ի պաշտպանություն այլ անձանց իրավունքների և հեղինակության:⁴¹ Հետևաբար, ընտրական գործընթացում խոսքի և տեղեկատվության ազատության սահմանափակումը թույլատրելի կհամարվի, եթե այն քարոզում է ազգային, կրոնական կամ ռասայական ատելություն, խտրականություն և բռնությունների և անհնազանդության կոչ, կամ ուղղված է ընտրազանգվածին ահաբեկելու կամ այլ հիմնարար իրավունքների խախտման: Այլ պայմաններում, ներառյալ՝ կառավարության քաղաքականության և առանձին պաշտոնյաների քննադատության դեպքում խոսքի և տեղեկատվության ազատությունը սահմանափակվել չի կարող: Ըստ ՄԻԵԴ-ի՝ խոսքի և տեղեկատվության ազատությունը կանգ չի առնում զորամասի դարպասների մոտ, հետևաբար, նույնիսկ զինված ուժերի՝ որպես կառույցի դեմ ուղղված քննադատություն պարունակող նյութերի տարածման արգելքն անթույլատրելի է՝ հաշվի առնելով, որ «պարբերականը զինված ուժերի անձնակազմին ուղղված չենթարկվելու կամ բռնության կոչեր չի պարունակել, ինչպես նաև զինված ուժերի արդյունավետությունը քննարկման առարկա չի դարձրել»:⁴²

Զորամասերում քաղաքական քարոզչություն իրականացնելուն և քաղաքական թեմաներով թոուցիկներ տարածելուն անդրադարձել է ԱՄՆ գերագույն դատարանը Գրիրն ընդդեմ Սպոքի գործում⁴³ և ամրագրել, որ զորամասի կամ զինվորական հաստատության տարածքը «հանրային ֆորում» չէ, հետևաբար զորամասի տարածքում քաղաքական քննարկումների արգելքի քաղաքականությունն «ամբողջությամբ համապատասխանում է քաղաքացիական վերահսկողության ներքո գտնվող քաղաքականապես չեզոք զինված ուժեր ունենալու ամերիկյան սահմանադրական ավանդույթին»: Միաժամանակ, Գերագույն դատարանը հաստատել է զորամասի տարածքում ցանկացած հրապարակում տարածելու նախնական թույլտվության պահանջի իրավաչափությունը, սակայն արձանագրել է, որ զորամասի հրամանատարն իրավասու է արգելել միայն այնպիսի հրապարակումների տարածումը, որոնք պարունակում են «ուղղակի վտանգ զինվորական հավատարմությանը, կարգապահությանը և ոգուն», այլ ոչ քաղաքական նյութերի տարածումը, որոնց բովանդակությունն իրեն դուր չի գալիս կամ պարունակում է կառավարության քաղաքականության կամ առանձին պաշտոնյաների նկատմամբ քննադատություն, նույնիսկ անարդարացի քննադատություն»:⁴⁴

Այսպիսով, մարդու իրավունքների միջազգային չափանիշների հիման վրա պետությունները պարտավոր են անցկացնել ժողովրդավարական ընտրություններ, այդ թվում՝ երաշխավորելով զինծառայող ընտրողների տեղեկատվության ազատության իրավունքը, ինչպես նաև ապահովելով ազատ՝ առանց հարկադրանքի և ճնշումների կամարտահայտությունը գաղտնի քվեարկության միջոցով:

ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆԵՐՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ

Ինչպես արդեն նշվեց, զինծառայողներն առանց խտրականության ունեն պետության բոլոր քաղաքացիներին բնորոշ իրավունքները և ազատությունները, սակայն հաշվի առնելով զինվորական կյանքի առանձնահատկությունները և նրանց հատուկ կարգավիճակը՝ զինծառայողների քաղաքական իրավունքների կանոնակարգման հարցում պետություններն օժտված են լայն հայեցողությամբ: Պետությունների կողմից զինծառայողների քաղաքական իրավունքների սահմանափակման շրջանակով պայմանավորված՝ տարբերում են երեք հիմնական մոտեցումներ՝

Խիստ սահմանափակող մոտեցում, որի պայմաններում զինծառայողների մասնակցությունը քաղաքական կյանքին գրեթե ամբողջովին բացառվում է, և նրանց քաղաքական իրավունքները լուրջ սահմանափակումների են ենթարկված, որոշ պետություններում՝ ընդհուպ ընտրելու իրավունքի սահմանափակում: Խիստ սահմանափակումների մոտեցումն ընդունված է Իսպանիայում, Հունաստանում, Թուրքիայում, Լեհաստանում և այլն: Լեհաստանում, օրինակ՝ զինծառայողների անդամությունը քաղաքական կուսակցությանը մեխանիկորեն ընդհատվում է զինվորական ծառայության անցնելու պահից:⁴⁵ Հունաստանի սահմանադրության համաձայն՝ զինծառայողները, ովքեր օրենքով նախատեսված կարգով զինվորական ծառայության անցնելու պարտականություն են ստանձնել, դրա ողջ ընթացքում չեն կարող ընտրվել, ինչպես նաև հանդես գալ որպես թեկնածու ընտրովի պաշտոններում:⁴⁶

Միջին սահմանափակող մոտեցում, որի պայմաններում զինված ուժերի անդամները կարող են մասնակցել քաղաքական կյանքին, սակայն առանց համազգեստի և բացահայտելու իրենց զինվորական կոչումը ու պաշտոնը: Այս մոտեցումը գործում է Մեծ Բրիտանիայում, Իտալիայում, Բելգիայում և այլ պետություններում, որտեղ, չնայած զինծառայողները կարող են մասնակցել քաղաքական հավաքների, լինել քաղաքական կուսակցության անդամ և քննարկել քաղաքական հարցեր, սակայն քաղաքական պաշտոններում նրանց ընտրվելու իրավունքը կարող է սահմանափակվել և այլ քաղաքական իրավունքներից օգտվելու պայմաններում զինվորական ծառայության պարտականությունները չեն կարող ստորադասվել:⁴⁷

Նվազագույն սահմանափակող մոտեցում, որի շրջանակներում զինծառայողների քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքները երաշխավորված են և միայն համաչափ սահմանափակումների են ենթարկվում՝ հաշվի առնելով զինվորական պարտականությունների կատարումը: Նվազագույն սահմանափակումների

45. ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, *Զինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների վերաբերյալ ձեռնարկ*, էջ 62, <http://www.osce.org/odihr/31393?download=true>

46. Հունաստանի սահմանադրություն, հոդվածներ 51 և 56, <http://www.hri.org/docs/syntagma>

47. George Ntse, *European Military Law Comparison*, էջ 78-80

48. George Ntote, *European Military Law Compariso*, էջ 343

49. Թուրքիայի Հանրապետության սահմանադրություն, հոդված 67

50. Բրազիլիայի Դաշնային Հանրապետության սահմանադրություն, հոդված 14; Պարագվայի սահմանադրություն, հոդված 173; ԵՄ դիտորդական առաքելության զեկույց, Պարագվայ, 2013

51. Fitri Bintang Timur, *Voting Rights for Indonesian Armed Forces (TNI) Personnel: Yes, No or with Reservation?* Friedrich-Ebert-Stiftung Indonesia, 2010; Կոլումբիայի սահմանադրություն, հոդված 219; Հոնդուրասի սահմանադրություն, հոդվածներ 37, 199, և 240, Գվատեմալայի սահմանադրություն, հոդված 248; National Democratic Institute, *Voter Registration in the Middle East and North Africa: Select Case Studies: Morocco; Tunisia, Basic Law on Elections and Referendums*, Article 6

52. Վենեսուելայի սահմանադրություն, հոդված 330; Պերուի սահմանադրություն, հոդված 34, Ուրուգվայի Հանրապետության սահմանադրություն, հոդված 77.4

53. Ahmed Ateyya, *Armed and Dangerous: Egyptian Court gives the Military the Vote*, 2013, www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/05/egypt-voting-rights-army-officers-soldiers.html#ixzz3uZh0dbJA

դեպքում որոշակի հանգամանքների պահպանման պարագայում նույնիսկ թույլատրվում է ցույցեր իրականացնել զինվորական ստորաբաժանումներում կամ համազգեստով մասնակցել հանրային հավաքների: Նվազագույն սահմանափակող մոտեցում որդեգրած պետություններից են Նիդերլանդները, Դանիան, Գերմանիան: Գերմանական մոտեցման համաձայն՝ զինված ուժերում ժողովրդավարության հաստատման լավագույն լուծումը զինծառայողներին քաղաքական մասնակցության լայն հնարավորության ապահովումն է: Հետևաբար, զինծառայողների հիմնարար իրավունքների սահմանափակումը հնարավոր է միայն այնքանով, որքանով խիստ անհրաժեշտ է զինված ուժերի առջև դրված խնդիրների իրականացման համար, և նրանք պետք է հնարավորություն ունենան գործելու որպես համազգեստով քաղաքացիներ:⁴⁸

ԸՆՏՐԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Համապետական ընտրություններում ընտրելու իրավունքի սահմանափակումներ են և ԵԱՀԿ անդամ պետություններից կիրառվում է միայն Թուրքիայում պարտադիր ծառայության զորակոչված և ռազմաուսումնական հաստատությունների կուրսանտների նկատմամբ:⁴⁹ Նույն խումբ անձանց ընտրելու իրավունքը սահմանափակված է նաև Բրազիլիայում և Պարագվայում:⁵⁰ Մի շարք պետություններում կիրառվում է զինված ուժերի ամբողջ անձնակազմի ընտրելու իրավունքի սահմանափակում, օրինակ՝ Ինդոնեզիայում, Հորդանանում, Մարոկկոյում, Թունիսում, ինչպես նաև Լատինական Ամերիկայի պետություններից Դոմինիկյան Հանրապետությունում, Կոլումբիայում, Հոնդուրասում, Գվատեմալայում:⁵¹ Լատինական Ամերիկայի որոշ պետություններում, օրինակ Վենեսուելայում, Ուրուգվայում և Պերուում⁵² օրենսդրության փոփոխությունների արդյունքում զինծառայողները ձեռք են բերել ընտրելու իրավունք, սակայն շարունակում են խիստ սահմանափակումներ կիրառվել նրանց այլ քաղաքական իրավունքների նկատմամբ: Միաժամանակ, չնայած Եգիպտոսի սահմանադրական դատարանը դեռևս 2013 թվականի մայիսի 23-ի որոշմամբ ընտրելու իրավունքի սահմանափակումը ճանաչել է հակասահմանադրական այն պատճառաբանությամբ, որ «զինված ուժերի անձնակազմին ընտրական իրավունքներից զրկելը ենթադրում է հասարակության ինքնիշխանության մերժում և անձնակազմի քաղաքացիության իրավունքներից զրկում»՝ օրենսդրությամբ դեռևս փոփոխություն չի կատարվել՝ և զինված ուժերի ողջ անձնակազմի ընտրելու իրավունքի սահմանափակումը դեռևս գործում է:⁵³

ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ՆԱԽԸՆՏՐԱԿԱՆ ՔԱՐՈՉՉՈՒԹՅԱՆԸ

Նախընտրական գործընթացներին զինծառայողների մասնակցությունը նույնպես պայմանավորված է պետությունների ներպետական կարգավորումներով՝ հիմք ընդունելով զինված ուժերի քաղաքական չեզոքությունն ապահովելու և ներքին կարգուկանոնը պահպանելու անհրաժեշտությունը: Օրինակ՝ Ռուսաստանի Դաշնության օրենսդրության համաձայն՝ զինված ուժերի չեզոքության ապահովման նպատակով՝ զինծառայողներին արգելվում է կատարել

54. «Պաշտպանության մասին» ՌԴ օրենք, հոդված 18, «Պետական դումայի պատգամավորների ընտրության մասին» ՌԴ օրենք, հոդված 67, կետ 9: Հինժառայող ընտրողների հետ կուսակցությունների ներկայացուցիչների հանդիպումներն ապահովվում են զորամասի հրամանատարի կողմից համապատասխան ընտրական հանձնաժողովի հետ համատեղ, և այլ քաղաքական կուսակցությունների վստահված անձինք տեղեկացվում են հանդիպման ժամանակի և վայրի մասին:

55. ՌԴ կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի որոշում թիվ 164/1202-6 ընտրություններին զինժառայողների մասնակցության կարգի մասին, 27 փետրվարի 2013թ., ucpor-tal.altkik.ru/upload/documents/tema4/Metodich_rekomend_voen-noslugha_OGSRF_OMS.pdf

56. Նույն տեղում, հոդված 64

57. Ուրուգվայի Հանրապետության սահմանադրություն, հոդված 77.4, www.constituteproject.org/constitution/Uruguay_2004.pdf

քաղաքական, այդ թվում՝ նախընտրական քարոզչություն զորամասերի, զինվորական կազմավորումների և հաստատությունների տարածքներում, բացառությամբ այն դեպքերի, եթե դրանք հանդիպում կազմակերպելու համար միակ հարմար շինությունը կամ տարածքն են:⁵⁴ Սակայն, զինժառայողներն իրավունք ունեն ծառայությունից ազատ ժամանակ զորամասի տարածքից դուրս մասնակցելու պատգամավորների թեկնածուների հետ հանդիպումներին և այլ նախընտրական միջոցառումներին: Հորամասի հրամանատարությունը զինժառայողներին ապահովում է նախընտրական նյութերով, ինչը չպետք է կրի քարոզչական բնույթ և խախտի թեկնածուների հավասարությունը: Հինժառայողներն իրավունք ունեն զինվորական ծառայությունից ազատ ժամանակ մասնակցելու զորամասի տարածքից դուրս իրականացվող անզեն հավաքների, ցույցերի, երթերի, պիկետների:⁵⁵

Ուկրաինայի օրենսդրությամբ զորամասերում և ռազմական այլ հաստատություններում նախընտրական քարոզչությունն արգելվում է. թեկնածուներին արգելվում է քարոզչության նպատակով այցելություն իրականացնել զորամասեր և այլ ռազմական հաստատություններ: Փոխարենը, թեկնածուների հետ զինժառայողների հանդիպումը կազմակերպվում է զորամասի տարածքից դուրս տարածքային ընտրական հանձնաժողովի կողմից զորամասի հրամանատարի հետ համատեղ:⁵⁶

Լատինական Ամերիկայի պետությունների մեծ մասում զինժառայողներին արգելվում է մասնակցել քաղաքական կյանքին՝ զբաղեցնել ընտրովի պաշտոն, լինել քաղաքական կուսակցության կամ շարժման անդամ, իրականացնել ցանկացած տեսակի քաղաքական գործունեություն, այդ թվում՝ ներգրավվել քաղաքական քարոզչության մեջ, առհասարակ նրանք պարտավոր են ձեռնպահ մնալ քաղաքական բնույթի ցանկացած հանրային կամ մասնավոր գործողություններից:⁵⁷

ՔՎԵԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ

Եվրոպական այն պետություններում, որտեղ զինապարտություն չի գործում, զինժառայողները քվեարկում են իրենց բնակության վայրում կամ զորամասի տեղակայման վայրի մոտակա ընտրատեղամասում՝ ընդգրկվելով հատուկ կամ ընդհանուր ընտրացուցակներում: Օրինակ՝ Իտալիայում զինժառայողները քվեարկում են իրենց բնակության վայրում կամ պետության ներսում այլ վայրում գտնվելու դեպքում՝ սեփական դիմումի հիման վրա ընդգրկվում են համապատասխան բնակավայրի ընտրատեղամասի ընտրացուցակում, իսկ պետության տարածքից դուրս գտնվող զինժառայողները քվեարկում են փոստային եղանակով:⁵⁸

Միաժամանակ, հիմնականում այն պետություններում, որտեղ գործում է զինապարտություն,⁵⁹ օրենսդրությամբ բացառիկ դեպքերում թույլատրվում է նաև ընտրատեղամասեր ստեղծել զորամասերի և այլ զինվորական ստորաբաժանումների տարածքում: Օրինակ՝ Նորվեգիայում զինժառայողներն ընտրում են իրենց բնակության վայրի ընտրատեղամասերում, իսկ բացառիկ դեպքում՝ զորամասում: Վերջին դեպքում զինժառայողներն ընտրում են

58. www.electronic-vote.org/TER-MINI/italians_en.php

59. www.swissinfo.ch/eng/bigger-picture_mandatory-military-service-in-europe/34728252

60. Representation of the People Act (the Election Act), www.regjeringen.no/globalassets/upload/KRD/Kampanjer/valgportal/Regelverk/Representation_of_the_People_Act170609.pdf: Նախօրոք ընտրությունները տեղի են ունենում՝ պետության տարածքում ընտրությունների օրվան նախորդող ուրբաթ օրվանից ոչ ուշ, իսկ պետության երկրից դուրս՝ ընտրության օրվան նախորդող նախապերջին ուրբաթ օրվանից ոչ ուշ:

61. Valg, *Election Manual, Overview of Election Rules*, www.regjeringen.no/globalassets/upload/krd/kampanjer/valgportal/valgmedarbeidere/valghandbok/valghandbok_2013_engelsk.pdf

62. «ՌԴ պետական դումայի պատգամավորների ընտրության մասին» ՌԴ օրենք, հոդված 13, կետ 5

63. «Ուկրաինայի նախագահի ընտրության մասին» օրենք, հոդված 5 և 20

64. Նույն տեղում, հոդված 5

65. Վրաստանի ընտրական օրենսգրք, հոդված 67 և 77

66. Isobel White, *Armed Forces Voting, Briefing Paper*, House of Commons Library, November 2015, էջ. 4: Նախքան 2000 թվականի «Ժողովրդի ներկայացուցչության մասին» օրենքի ընդունումը ծառայության մեջ գտնվող զինծառայողները կարող էին ընտրել այլ անձանց միջոցով, սակայն այս օրենքը նախատեսվում է արտասահմանում տեղակայված զինծառայողների համար փոստային քվեարկության կազմակերպում:

ընտրությունների օրվանից առաջ:⁶⁰ Ընտրական հանձնաժողովները պարտավոր են ստեղծել բոլոր հարմարությունները քվեարկության գաղտնիությունն ապահովելու համար:⁶¹ Ռուսաստանի Դաշնությունում զորամասի տարածքում հաշվառված զինծառայողները քվեարկում են ընդհանուր ընտրատեղամասերում, սակայն առանձնացված, բնակավայրից հեռու գտնվող զորամասերում ՌԴ սուբյեկտի ընտրական հանձնաժողովի որոշմամբ զորամասի հրամանատարի կողմից կարող են ստեղծվել հատուկ ընտրատեղամասեր:⁶² Ուկրաինայում, նույնպես, զինծառայողները քվեարկում են զորամասի տարածքից դուրս տեղակայված ընդհանուր ընտրատեղամասերում, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ տարածքային ընտրական հանձնաժողովի դիմումի հիման վրա կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի կողմից ստեղծվում է հատուկ հանձնաժողով՝ բնակավայրից զգալի հեռավորության վրա գտնվող զորամասի կամ այլ զինվորական ստորաբաժանման տարածքում:⁶³ Ուկրաինայի տարածքից դուրս տեղակայված զինված ուժերի անդամները քվեարկում են կոնկրետ պետությունում գործող դիվանագիտական կամ հյուպատոսական մարմիններում: Պարտադիր զինծառայողի ազատ կամարտահայտության ապահովման նպատակով նրան ընտրության օրը տրամադրվում է ոչ պակաս, քան չորս ժամ արձակում:⁶⁴

Վրաստանում զորակոչված և պայմանագրային զինծառայողները քվեարկում են ըստ զորամասի տարածքի՝ ընդգրկվելով հատուկ ընտրացուցակներում: Միաժամանակ օրենսդրությունը նախատեսում է նաև հնարավորություն քվեարկել բնակության վայրում, որի համար անհրաժեշտ է դիմել ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողով ընտրություններից առնվազն 16 օր առաջ: Զինծառայողների քվեարկությունն իրականացվում է զորամասին մոտ բնակավայրի ընտրատեղամասում կամ զորամասի տարածքում՝ շաբաթական քվեատուլիի միջոցով, եթե զորամասում զինծառայողների թիվը 50-ից ավելին չէ: Քվեարկությունը զորամասում իրականացվում է ընդհանուր կարգով, սակայն քվեների հաշվարկն իրականացվում է հիմնական ընտրական տարածքում, որտեղ քվեաթերթիկները հաշվվում են այլ քվեաթերթիկների հետ խառնվելուց հետո և միասնական ամփոփման ենթարկվում:⁶⁵

Այն պետություններում, որտեղ գործում է ընտրողների գրանցման մեխանիզմ, իրենց ընտրելու իրավունքն իրացնելու համար զինծառայողներին նույնպես անհրաժեշտ է գրանցվել: Մեծ Բրիտանիայում, օրինակ՝ զինծառայողները գրանցվում են իրենց բնակության հիմնական հասցեում, պետության տարածքից դուրս տեղակայված զինծառայողները կարող են գրանցվել որպես արտերկրում գտնվող ընտրողներ, ռազմական գործողություններում ներգրավված զինծառայողները կամ առանց հիմնական տեղակայման տարածքի զինծառայողները՝ որպես ծառայություն իրականացնող ընտրողներ՝ լրացնելով մինչև 5 տարի ժամկետով ծառայողական հայտարարագիր:⁶⁶ Գրանցվելուց հետո Մեծ Բրիտանիայի զինծառայողները կարող են քվեարկել անձամբ՝ ընդհանուր ընտրատեղամասերում, լիազորված անձի միջոցով ինչպես ընտրատեղամասում, այնպես էլ փոստի միջոցով, ինչպես նաև անձամբ ուղարկելով փոստային քվեաթերթիկը՝ իրենց տեղակայման վայրում ստանալով քվեաթերթիկ և հետադարձ ծրար: Զինծառայողները կարող են ընտրական հանձնաժողովից պահանջել նաև ընտրողների համար անհրաժեշտ տեղեկատվությամբ փաթեթներ, որոնք պարունակում են հիմնական տեղեկատվություն գրանցման,

67. Isobel White, *Armed Forces Voting, Briefing Paper, House of Commons Library*, November 2015, էջ 4

դրա փոփոխությունների, ինչպես նաև զինծառայողների՝ ընտրական հարցերով պաշտոնյայի վերաբերյալ:⁶⁷

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, եթե զինծառայողը գտնվում է իր բնակության վայրից դուրս, անկախ ԱՄՆ տարածքից դուրս գտնվելու, տեղական, նահանգային և դաշնային ընտրություններին մասնակցելու համար պետք է լրացնի դաշնային փոստային հայտը, որը ծառայում է որպես ընտրողի գրանցում և հեռակա քվեարկության քվեաթերթիկի հայտ: Զինծառայողներն իրենց քվեաթերթիկներն ուղարկում են ընտրական հանձնաժողովներին փոստային ծառայության միջոցով: Միայն երկու նահանգներ՝ Միսսուրի և Հյուսիսային Դակոտան նախատեսում են նաև կոնֆլիկտային գոտիներում գտնվող զինծառայողների քվեարկությունը էլեկտրոնային փոստի միջոցով:⁶⁸

68. Henry S. Rojas, *A Comparative Study of The Overseas Voting Laws and Systems of Selected Countries*, pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnada596.pdf

Այսպիսով, պետություններն ունեն տարբեր մոտեցումներ զինծառայողների ընտրելու իրավունքի իրացման առնչությամբ՝ պայմանավորված ինչպես իրենց ընտրական համակարգի, այնպես էլ զինվորական համակարգի առանձնահատկություններով:

ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԸՆՏՐԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՐԱՅՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

69. ՀՀ Սահմանադրություն,
հոդված 8.2

70. Գ. Հարությունյան և
այլոք, ՀՀ Սահմանադրության
մեկնաբանություն

71. Diane H. Mazur, *A More Perfect Military: How the Constitution Can Make Our Military Stronger*, 2010, էջ 80

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը սահմանում է ՀՀ զինված ուժերի սպառնիչ գործառնությունները՝ ՀՀ անվտանգության, պաշտպանության և տարածքային ամբողջականության և սահմանների անձեռնմխելիության ապահովումը:⁶⁹ Ըստ Սահմանադրության՝ ՀՀ զինված ուժերը քաղաքական հարցերում պահպանում են չեզոքություն և գտնվում են քաղաքացիական վերահսկողության ներքո: Քաղաքական չեզոքության սկզբունքը զինված ուժերի անձնակազմից պահանջում է «չմասնակցել քաղաքականությանը, քաղաքական պայքարին և չմիջամտել քաղաքական գործընթացներին»:⁷⁰ Քաղաքական չեզոքության սկզբունքը ենթադրում է, որ զինված ուժերը ներկայացնում են պետության ողջ ժողովրդին ու պաշտպանում նրա շահերը, այլ ոչ կոնկրետ քաղաքական ուժի կամ գաղափարախոսության, ինչպես նաև պահանջում զինված ուժերի հավատարմությունը օրինական իշխանություններին՝ հիմնված զինված ուժերի պրոֆեսիոնալիզմի վրա: Քաղաքականությունը զինվորական իրավասության շրջանակներից դուրս է, և զինված ուժերի ներկայացուցիչների մասնակցությունը քաղաքականությանը վնասում է նրանց պրոֆեսիոնալիզմին՝ նվազեցնելով նրանց մասնագիտական որակները և ազդելով մասնագիտական արժեքների վրա:⁷¹

72. «Զինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 1, մաս 1

73. «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 16

74. «Զինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 1, մաս 3: ՀՀ Սահմանադրության

46-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվում է, որ օրենքով կարող են սահմանվել զինված ուժերում, ազգային անվտանգության, ոստիկանության և այլ ռազմականացած մարմիններում ծառայողների կողմից կուսակցություն ստեղծելու և որևէ կուսակցության անդամագրվելու իրավունքի սահմանափակումներ:

75. «Զինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 1, մաս 3, կետ 3, 6

76. «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 8, կետ 3

77. Նույն տեղում, կետեր 1 և 2

78. «Զինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 1, մաս 3

79. ՀՀ ընտրական օրենսգիրք, հոդվածներ 107, 132

80. «ՀՀ ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ օրենք, հոդված 10, մաս 4: ՀՀ Ազգային ժողովի՝ պահեստազորում գտնվող պատգամավորները պաշտոնավարման ընթացքում ազատվում են ժամկետային զինվորական ծառայությունից, զորահավաքներից և վարժական հավաքներից:

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ զինծառայող են համարվում զինված ուժերում և այլ զորքերում պետական ծառայություն անցնող քաղաքացիներն ու ռազմաուսումնական հաստատությունների կուրսանտները:⁷² «Զինծառայող» եզրույթը միատարր չէ և ներառում է պարտադիր և պայմանագրային զինվորական ծառայություն անցնող բոլոր տեսակի պաշտոններ զբաղեցնող և կոչումներ ունեցող անձանց՝ շարքայինից մինչև գեներալ, և ՀՀ բոլոր զինծառայողները, անկախ իրենց կոչումից ու պաշտոնից, դիտարկվում են որպես «համազգեստով քաղաքացի»՝ պահպանելով իրենց իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք ենթակա են զինվորական ծառայության սահմանափակումների և պարտականությունների ներգործությանը: Ինչպես նշվեց, զինծառայողների իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումների շրջանակի առնչությամբ միատեսակ մոտեցում գոյություն չունի:

Զինված ուժերի քաղաքական չեզոքության սկզբունքով պայմանավորված՝ ՀՀ օրենսդրությամբ զինծառայողների քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների խիստ սահմանափակումներ են նախատեսվում: Մասնավորապես, զինված ուժերում և այլ զորքերում արգելվում են կուսակցությունների ստեղծումը, ինչպես նաև զորամասերում, զինվորական կազմակերպությունների, ռազմաուսումնական հաստատությունների տարածքում կուսակցական քարոզչությունը:⁷³ Զինծառայողներն իրավունք չունեն կազմակերպել քաղաքական կուսակցություններ կամ անդամակցել դրանց:⁷⁴ Նրանք իրավունք չունեն նաև պաշտոնական դիրքն օգտագործել ի շահ քաղաքական կուսակցությունների և դրանց գործունեության օգտին իրականացվող քարոզչության:⁷⁵ Հավաքների ազատության իրավունքի առնչությամբ՝ զինծառայողներն իրավունք ունեն մասնակցելու հավաքների, սակայն առանց ծառայողական համազգեստի և դրանց ընթացքում պետք է ցուցաբերեն քաղաքական չեզոքություն և զսպվածություն:⁷⁶ Զինծառայողներն իրավունք ունեն նաև կազմակերպելու հավաքներ, բացառությամբ այնպիսիների, որոնք կարող են կասկածի տակ դնել իրենց քաղաքական չեզոքությունը:⁷⁷

Զինծառայողները չունեն նաև ընտրվելու իրավունք: «Զինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ զինծառայողներն իրավունք չունեն լինելու Ազգային ժողովի պատգամավոր, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում զբաղեցնել ընտրովի կամ այլ պաշտոններ:⁷⁸ Հետևաբար, նրանք չեն կարող առաջադրվել տվյալ պաշտոններում՝ որպես թեկնածու:⁷⁹ Զինվորական ծառայությունն ավարտելուց հետո, սակայն, պահեստազորում գտնվող անձանց նկատմամբ այս սահմանափակումները չեն կիրառվում, և նրանք կարող են զբաղեցնել ընտրովի պաշտոններ:⁸⁰

81. ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 30, ՀՀ ընտրական օրենսգիրք, հոդված 2: Սահմանադրության 30-րդ հոդվածը նախատեսում է ընտրական իրավունքի սահմանափակում դատարանի վճռով անգործունակ ճանաչված, ինչպես նաև օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով ազատազրկման դատապարտված և պատիժը կրող անձանց համար: ՀՀ Սահմանադրությունում կատարված փոփոխությունների արդյունքում Սահմանադրության 48-րդ հոդվածը սահմանում է ընտրական իրավունքի սահմանափակում անգործունակ ճանաչված, ինչպես նաև դիտավորությամբ կատարված ծանր հանցանքների համար օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով դատապարտված և պատիժը կրող անձինք:

82. ՀՀ ընտրական օրենսգիրք

83. Նույն տեղում, հոդված 2, կետ 4

84. ՀՀ սահմանադրություն, հոդված 89, մաս 3, հոդված 124, մաս 1

85. ՀՀ ընտրական օրենսգիրք, հոդված 8, կետ 8

ԸՆՏՐԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄ

Հայաստանի Հանրապետությունում ընտրելու և հանրաքվեներին մասնակցելու իրավունք ունեն 18 տարին լրացած բոլոր քաղաքացիները:⁸¹ Միաժամանակ, գործող ընտրական օրենսգիրքը նախատեսում է սահմանափակումներ պարտադիր ժամկետային զինծառայության մեջ գտնվող կամ վարժական հավաքներ անցնող զինծառայողների համար տեղական ինքնակառավարման մարմինների և Ազգային ժողովի մեծամասնական ընտրակարգով ընտրությունների մասնակցելու իրավունքի իրացման առնչությամբ:⁸² Տվյալ խումբ անձինք մասնակցում են միայն համապետական՝ նախագահական և համամասնական ընտրակարգով խորհրդարանական ընտրություններին:⁸³ Հաշվի առնելով ՀՀ սահմանադրության փոփոխություններով Ազգային ժողովի մեծամասնական ընտրակարգով և Հանրապետության նախագահի ուղղակի ընտրության վերացումն՝ օրենսդրական այս կարգավորումը ենթակա է փոփոխության:⁸⁴

Զինծառայողների ընտրելու իրավունքի իրացումը կազմակերպվում է համապատասխան զորամասի հրամանատարության ակտիվ մասնակցությամբ: Համապետական ընտրությունների ժամանակ պարտադիր ժամկետային զինծառայողները, ինչպես նաև զորամասերի տեղակայման տարածքում հաշվառված պայմանագրային զինծառայողները, վարժական հավաքներ անցնող ընտրողներն ընդգրկվում են զորամասի ընտրողների ցուցակում,⁸⁵ որոնք կազմվում են համապատասխան զորամասի հրամանատարի կողմից: Միաժամանակ, համապետական ընտրությունների ժամանակ պարտադիր

86. ՀՀ ընտրական օրենսգիրք, հոդված 7, կետ 3

87. «Հանրաքվեի մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 8, կետ 7

88. ՀՀ բնակչության պետական ռեգիստրը վարող պետական կառավարման մարմինը ՀՀ ոստիկանության անձնագրերի և վիզաների վարչությունն է:

89. ՀՀ կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի 29 հուլիսի 2011 թ. որոշումը «Զինվորական մասերում հաշվառված ընտրողների թիվը համայնքի ղեկավարին, լիազոր մարմին և կենտրոնական ընտրական հանձնաժողով ներկայացնելու կարգը սահմանելու մասին» N43-Ն որոշում

90. ՀՀ ընտրական օրենսգիրք, հոդված 9, կետ 7

91. Նույն տեղում, հոդված 10, կետ 5

Ժամկետային զինծառայության մեջ գտնվող կամ վարժական հավաքներ անցնող զինծառայողները ծառայությունից օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ժամանակավոր արձակված լինելու դեպքում հանվում են զորամասի ընտրողների ցուցակից և իրենց մշտական բնակության վայրերում կարող են ընդգրկվել ընտրողների ցուցակում՝ հայտ ներկայացնելու դեպքում:⁸⁶

Քվեարկության օրվանից ոչ ուշ, քան 50 օր առաջ, իսկ հանրաքվեի դեպքում ոչ ուշ, քան 21 օր առաջ,⁸⁷ ՀՀ պաշտպանության նախարարությունը համայնքի ղեկավարին, լիազոր մարմին⁸⁸ ու կենտրոնական ընտրական հանձնաժողով է ներկայացնում զինվորական մասերում հաշվառված ընտրողների թիվը, որը հաշվի է առնվում ընտրական տեղամասերը կազմավորելիս և ենթակա չէ հրապարակման:⁸⁹

Զինվորական մասի ընտրողների ցուցակները կազմում, էջակալում, ցուցակների յուրաքանչյուր էջ ստորագրում և կնքում է համապատասխան զինվորական մասի հրամանատարը:⁹⁰ Զորամասի հրամանատարը զինվորական մասում հաշվառված ընտրողների ցուցակները ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողովի նախագահին տրամադրում է քվեարկության օրվանից 3 օր առաջ զմուսված ծրարով, որը բացվում է միայն քվեարկության օրը տեղամասային ընտրական հանձնաժողովում:⁹¹

Զինվորական մասերում հաշվառված ընտրողների ցուցակների գաղտնիությունը խախտում է ընտրությունների գործընթացի հրապարակայնության սկզբունքը, ինչպես նաև զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության սկզբունքը, քանի որ հասարակության ներկայացուցիչները, այդ թվում՝ ընտրական հանձնաժողովների անդամները, զրկված են ցուցակների նկատմամբ վերահսկողության հնարավորությունից: Ավելին, զորամասերում հաշվառված ընտրողների թվի գաղտնիությունը, ըստ էության, ձևական բնույթ է կրում, քանի որ ոստիկանության և կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի կողմից հրապարակված ընտրողների ցուցակների համեմատության արդյունքում այն հեշտությամբ հնարավոր է հաշվարկել:

Ժողովրդի կամքի ազատ արտահայտման հիման վրա կատարված ընտրությունները հասարակության համար գերակա շահ է: Հետևաբար, այն պահանջում է զինծառայողների ընտրացուցակների թափանցիկություն, ինչը հնարավորություն կտա ստուգելու զինծառայողների ներգրավվածությունը տարբեր ընտրատեղամասերի ընտրացուցակներում և բացառելու հնարավոր կրկնաքվեարկությունները տարբեր ընտրատեղամասերում: Նման գաղտնիության պայմաններում, մի քանի ընտրատեղամասերում նույն ցուցակներով զինծառայողների քվեարկության վտանգն իրատեսական է: Հասարակությունը զրկված է մի քանի տեղամասերում զինծառայողների չքվեարկելը ստուգելու մեխանիզմներից, մինչդեռ Պաշտպանության նախարարությունը տիրապետում է համապատասխան միջոցների դա կազմակերպելու համար:

Հալված փորձագետի հարցազրույցից

ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻՆ, ՆԱԽԸՆՏՐԱԿԱՆ ՔԱՐՈՉՉՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔՎԵԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ

92. ՀՀ ընտրական օրենսգիրք,
հոդված 18, կետ 2

93. «Հանրաքվեի մասին» ՀՀ
օրենք, հոդված 20, կետ 2

94. «ՊՆ. Զինված
ուժերում նախընտրական
քարոզչության ցանկացած
փորձ կկանխարգելվի»,
13.02.2013թ., [www.azatutyun.
am/content/news/24900942.
html](http://www.azatutyun.am/content/news/24900942.html), «ՊՆ-ն բոլոր քաղաքական
ուժերին հիշեցնում է
սահմանադրությունը»,
13.02.2013թ., [www.panorama.am/
am/news/2013/02/13/mil/586171](http://www.panorama.am/am/news/2013/02/13/mil/586171)

95. ՀՀ սահմանադրության
փոփոխությունների
հանրաքվեի շրջանակներում
ԹԻՀԿ ՀՀ տարբեր
մարզերում իրականացնում
էր հանրային քննարկումներ՝
նպատակ ունենալով
իրագրել քաղաքացիներին
փոփոխությունների վերաբերյալ:
Զինծառայողների շրջանում
քննարկում իրականացնելու
համար ԹԻՀԿ դիմել էր
ՀՀ պաշտպանության
նախարարությանը, սակայն ՊՆ
կողմից ստացված պատասխանի
համաձայն՝ Սահմանադրության
փոփոխությունների նախագիծն
արդեն առաքվել էր ՀՀ
ԶՈՒ տարբեր զորամասեր՝
անձնակազմին ծանոթացնելու
նպատակով:

ՀՀ ընտրական օրենսգրքի համաձայն՝ պետությունն ապահովում է
նախընտրական քարոզչության,⁹² ինչպես նաև հանրաքվեի դրված հարցի
վերաբերյալ քարոզչության ազատ իրականացումը:⁹³ Սակայն ՀՀ ընտրական
օրենսգիրքը չի կարգավորում զինծառայող ընտրողների շրջանում
նախընտրական քարոզչության իրականացման, ընտրությունների հետ
կապված հարցերի առնչությամբ նրանց իրազեկման ապահովման հարցերը:
Ինչպես նշվեց, ՀՀ օրենսդրությունն ուղղակիորեն արգելում է զորամասերում,
զինվորական հաստատությունների և կազմակերպությունների տարածքներում
կուսակցական քարոզչությունը, ինչը, սակայն, չի նույնանում նախընտրական
քարոզչության հետ: Ըստ ՀՀ պաշտպանության նախարարության՝ զինված
ուժերում քաղաքական կամ նախընտրական քարոզչության իրականացումն
արգելվում է՝ հիմք ընդունելով ՀՀ սահմանադրության այն պահանջը՝ ըստ որի
զինված ուժերը քաղաքական հարցերում պահպանում են չեզոքություն և գտնվում
են քաղաքացիական վերահսկողության ներքո:⁹⁴ Այդուհանդերձ, անհրաժեշտ
է փաստել, որ զինված ուժերի քաղաքական չեզոքության սկզբունքի պահանջը
չպետք է ազդի զինծառայող ընտրողների կողմից տեղեկատվության ազատության
և ազատորեն կարծիք ձևավորելու իրավունքի վրա:

Նախընտրական քարոզչության ընթացքում հատկապես պարտադիր
ժամկետային զինծառայողների տեղեկատվության ստացման
հնարավորությունները, և ընդհանուր առմամբ տեղեկատվության ազատությունը
բավականին սահմանափակված են:

Զորացրված անձանցից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ ինչպես 2012
թ. խորհրդարանական, այնպես էլ 2013 թ. նախագահական ընտրությունների
վերաբերյալ տեղեկատվություն զորամասերում առհասարակ չի եղել, այդ թվում՝
տպագիր նյութեր, թռուցիկներ, շրջաբերականներ և այլն: Նախընտրական
քարոզչությանը զինծառայողները ծանոթացել են հիմնականում «Հայլուր»
լրատվական հաղորդման միջոցով: Զինծառայողների հետ նաև թեկնածուների
նախընտրական հանդիպում, քննարկում չի կազմակերպվել զորամասի կամ
զինվորական ստորաբաժանման տարածքից դուրս:⁹⁵ Ավելին, հաշվի առնելով
զորամասի տեղակայման տարածքից դուրս պարտադիր ժամկետային
ծառայության զորակոչված զինծառայողների տեղաշարժման ազատության
սահմանափակվածությունը՝ զինծառայողների հնարավորություններն իրացնելու
հավաքների ազատության իրավունքը նույնպես խիստ սահմանափակ են:

Նախընտրական քարոզչության տեղեկատվությունը ստացել ենք Հայլուրի միջոցով, ինչպես նաև հարազատների հետ հեռախոսային խոսակցություններից:

Նախկին զինծառայող

Նման պրակտիկան լրջորեն սահմանափակում է զինծառայողների կարծիքի ազատ ձևավորման հնարավորությունները, քանի որ նրանք զրկված են ընտրություններին մասնակցող թեկնածուների, կուսակցությունների և նրանց առաջարկած ծրագրերի վերաբերյալ ամբողջական և օբյեկտիվ տեղեկատվություն ստանալու հնարավորությունից: Մինչդեռ ազատ ընտրության իրավունքի արդյունավետ իրացման համար յուրաքանչյուր ընտրող, այդ թվում՝ զինծառայող ընտրողը, պետք է բավարար տեղեկացված լինի՝ սեփական աշխարհայացքի վրա հիմնված կամարտահայտություն կատարելու համար: Իսկ սահմանափակ աղբյուրներից ստացված տեղեկատվությունը չի կարող ապահովել իրավունքի լիարժեք իրականացումը:

Տեղեկատվության ազատության իրավունքը կենսական նշանակություն ունի և դրա սահմանափակումը զինծառայողների շրջանում լուրջ խնդիր է: Իրական, ամբողջական և օբյեկտիվ տեղեկատվությանն անհրազեկ անձը, հատկապես զինծառայողը, հեշտությամբ ենթարկվում է մանիպուլյացիաների: Չինված ուժերի համակարգում, որտեղ գործում է միանձնյա ղեկավարումը և հրամանների կատարումը, տեղեկատվության սահմանափակումը լավագույն գործիքներից է զինծառայողների նկատմամբ իրենց կամքը թելադրելու և որպես գործիք օգտագործելու համար: Սա ոչ միայն վերաբերում է զինծառայողների իրավունքների իրացմանը, այլև հասարակության պաշտպանության հարցերին, քանի որ զենքը կարող է օգտագործվել հենց հասարակության դեմ: Տեղեկատվության սահմանափակման դեպքում զինծառայողը չի կարող հասկանալ հրամանի ապօրինությունը՝ դրանից բխող հետևանքներով:

Հարված փորձագետի հարցազրույցից

96. ՀՀ ընտրական օրենսգիրք, հոդված 18, մաս 6

Անկախ այն հանգամանքից, որ ՀՀ ընտրական օրենսդրությունը խստիվ արգելում է զինծառայողների կողմից քարոզչության իրականացումը,⁹⁶ զորացրված անձանցից ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ նախընտրական փուլում որոշ զորամասերի հրամանատարական կազմի ներկայացուցիչներ իրականացրել են քարոզչություն զինծառայողների շրջանում: Ավելին, նրանք ուղղակիորեն ուղղորդել են ենթակա զինծառայողներին, թե թեկնածուներից կամ քաղաքական ուժերից ում օգտին պետք է կատարել քվեարկությունը, ինչը հիմնականում տրվել է՝ որպես հրաման:

Ստացված տվյալների համաձայն՝ հրամանը տրվել է զորամասի բարձրաստիճան հրամանատարության, ընդհուպ անձամբ զորամասի հրամանատարի կողմից, և ուղղված է եղել «իշխող կուսակցությանը» և «գործող գերագույն գլխավոր հրամանատարին» ընտրելուն:

Արձանագրվել են նաև զորամասեր, որտեղ զինծառայողների կամքի ազատության սահմանափակումն արտահայտվել է նրանց «հիշեցնելով ճիշտ ընտրություն կատարելու մասին» կամ ընտրության իրականացումը ձևակերպվել է որպես խնդրանք:

Ասել էին՝ գիտե՞ք չէ՞ ում եք ընտրելու: Կգնաք ու խելոք կընտրեք: Մենք էլ խելոք ընտրել ենք, ավելորդ գլխացավանք պետք էր բա:

Հարված զինծառայողի պատասխանից

Զորամասի հրամանատարն էր ասել, որ պիտի ընտրենք մեր էդ ժամանակվա գերագույն գլխավոր հրամանատարին:

Հարված զինծառայողի պատասխանից

Զինծառայողների կարծիքի ձևավորման և կամարտահայտության հարցն առավել խնդրահարույց էր Հանրապետության նախագահի ընտրության դեպքում, հատկապես գործող նախագահի առաջադրման պայմաններում, քանի որ զինծառայող ընտրողները, ի դեմ նախագահի, ընտրում էին նաև զինված ուժերի գերագույն գլխավոր հրամանատարի և ըստ էության, սահմանափակված էին նրա հրամաններն անվերապահորեն կատարելու պարտավորությամբ: Եվ չնայած սահմանադրությամբ նախագահի ուղղակի ընտրության կարգը, ինչպես նաև զինված ուժերի գերագույն գլխավոր հրամանատարի լիազորությունները վերացվեցին, և խաղաղ պայմաններում զինված ուժերի գերագույն գլխավոր հրամանատարի պաշտոն, որպես այդպիսին, նախատեսված չէ, ՀՀ պաշտպանության նախարարն ունենալու է բավականին լույն լիազորություններ՝ ոչ միայն իրականացնելով զինված ուժերի ղեկավարումը, այլև ոչ պատերազմական ժամանակաշրջանում հանդիսանալով գլխավոր շտաբի պետի վերադասը:⁹⁷

97. ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 155, մաս 2 և 3

Զինված ուժերում տիրող բռնի մթնոլորտն ազդեցություն է ունենում զինծառայողների բոլոր իրավունքների իրացման վրա: Տեղեկատվության ազատության սահմանափակմանը զուգահեռ տեղի է ունենում նաև զինվորների մտածողության սահմանափակում բոլոր առումներով: Այս պայմաններում հրամանատարի մակարդակով հրահանգավորումը և դրան անվերապահորեն ենթարկվելը բնականոն երևույթ է: Զինվորն ընտրություններին մասնակցում է ոչ թե որպես քաղաքացի, այլ որպես զինվոր: Հրաման տալը և հրամանին ենթարկվելը դիտարկվում է որպես զինվորի պարտականությունների կատարում: Մինչդեռ այն անօրինական հրաման է: Այլ հարց է, որ զինվորը դա չի ընկալում: Հետևաբար, անհրաժեշտ է փոխել զինված ուժերում տիրող մտածողությունը: Իհարկե, քաղաքական կամքի բացակայության պայմաններում դա անհնարին է, իսկ քաղաքական կամք չկա:

Հարված փորձագետի հարցազրույցից

98. ՀՀ ընտրական օրենսգիրք,
հոդված 15, մասեր 1 և 3

Պարտադիր ժամկետային զինծառայողները քվեարկությունն իրականացնում են ընդհանուր տեղամասային կենտրոնում, քանի որ ՀՀ օրենսդրությունն արգելում է տեղամասային կենտրոն ստեղծել ռազմական ուսումնական հաստատությունների և զորամիավորումների զբաղեցրած շենքերում:⁹⁸

Ըստ էության, օրենսդրական նման կարգավորումը կոչված է ապահովելու զինծառայողների քվեարկության իրականացման թափանցիկությունը և ապահովելու նրանց պաշտպանվածությունը հրամանատարության ազդեցությունից, սակայն պրակտիկայում զինծառայողների ազատ ընտրության և կամարտահայտության իրավունքը չի ապահովվում նաև ընդհանուր ընտրատեղամասում քվեարկության դեպքում:

99. Նույն տեղում, հոդված 63,
մաս 5

Այսպես, չնայած օրենսդրության հասանելի աղբյուրներում զինծառայողների ընտրելու գործընթացի կազմակերպման հարցը կարգավորող իրավական ակտ չբացահայտվեց, գործնականում զինծառայողների տեղափոխությունը տեղամասային կենտրոններ իրականացվում է զորամասի հրամանատարության կողմից: Ավելին, թեև ըստ օրենսդրության՝ կողմնակի անձանց ներկայությունը տեղամասային կենտրոնում արգելվում է,⁹⁹ հրամանատարները նաև ուղեկցում և հսկում են զինծառայողների քվեարկությունը տեղամասային կենտրոնում՝ խախտելով քվեարկության գաղտնիությունը: Մասնավորապես, Սահմանադրության փոփոխությունների հանրաքվեի օրը դիտորդների կողմից արձանագրվել են զինծառայողների ուղղորդման, ինչպես նաև բաց քվեարկության, ուղեկցող անձի կողմից զինվորների նշումով քվեաթերթիկների ստուգման դեպքեր: Հարցված նախկին զինծառայողները նույնպես հայտնել են քվեարկության գաղտնիության խախտման դեպքերի վերաբերյալ՝ քվեարկության ընթացքին հետևելու կամ արդեն նշումով քվեաթերթիկն ստուգելու ձևով: Զինծառայողները հայտնել են նաև բաց քվեարկության, ինչպես նաև իրենց փոխարեն քվեարկության փաստեր:

Ուղեկցող անձը մոտեցավ զինվորին ու ասեց՝ «Տեսնեմ՝ ինչ ես քվեարկել»:

Հարված դիտորդի պարասխանից

Նախագահականի ժամանակ իմ փոխարեն արդեն ընտրել էին, չգիտեմ՝ ով, ես ամենավերջում եմ գնացել ընտրատեղամաս, ու ինձ ասեցին, որ ես արդեն ընտրել եմ:

Հարված զինծառայողի պարասխանից

Հետևում կանգնած հետևել են բոլորիս քվեարկությանը:

Հարված զինծառայողի պարասխանից

Զինծառայողների նկատմամբ տոտալ վերահսկողության պայմաններում խոսել ազատ ընտրությունների մասին ավելորդ է: Ես ինքս եմ ականատես եղել բաց քվեարկության, երբ հրամանատարը կանգնած հետևում էր զինվորների քվեարկությանը:

Հարված փորձագետի հարցազրույցից

100. «ՏԸՀ-ի նախագահն արձանագրել է, որ զինվորները քվեարկում են կարմիր թանաքով գրիչով», www.aravot.am/2015/12/06/636430/

Միաժամանակ, 2015թ. դեկտեմբերի 6-ի Սահմանադրության փոփոխությունների հանրաքվեի ընթացքում գրանցվել են նաև զինծառայողների կողմից անձնական գրիչներով քվեարկելու դեպքեր: Ընտրատեղամասերից մեկում արձանագրվել է, որ «Ժամկետային ծառայության զինվորները քվեաթերթիկի վրա նշում են կատարում կարմիր թանաքով գրիչով և գրիչը փոխանցում միմյանց»:¹⁰⁰ Նման միջադեպերը փաստում են զինվորների նկատմամբ հնարավոր ճնշումների գործադրման մասին՝ կատարված քվեարկության ստուգման հնարավորության պատրանք ստեղծելու ձևով:

Ինչպես արդեն նշվեց, ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է ՀՀ քաղաքացիների ընտրելու և հանրաքվեների մասնակցելու իրավունքը, այլ ոչ պարտականությունը: Մինչդեռ զինծառայողների պարագայում ընտրություններին մասնակցելը դիտարկվում է որպես պարտականություն, ինչով ևս խախտվում է նրանց ազատ ընտրության իրավունքը. ազատ ընտրության իրավունքի համատեքստում յուրաքանչյուր ընտրող ազատ է անձամբ որոշելու իրացնել ընտրելու իր իրավունքը, թե ոչ:

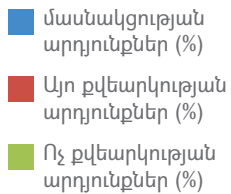
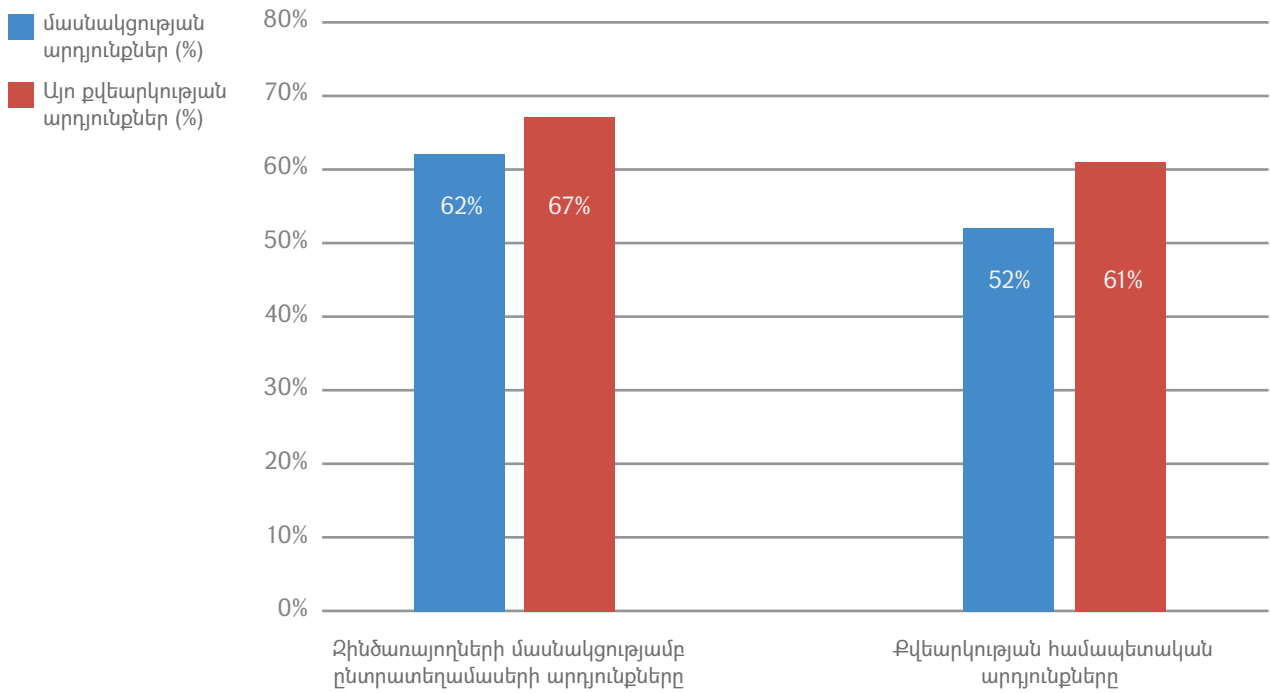
Զորացրված անձանցից ստացված տվյալների համաձայն՝ նախորդ համապետական ընտրությունների ժամանակ զորամասում իրենց ստիպել են մասնակցել քվեարկության: Նույնիսկ եթե բացահայտ ստիպողականություն չի դրսևորվել, քվեարկության գնալու հարցում հակադարձելու հնարավորություն զինվորները չեն ունեցել:

Տվյալ հանգամանքը հիմնավորվում է նաև գործող պաշտպանության նախարարի հայտարարությամբ առ այն, որ «ՀՀ Զինված ուժերը պահպանում են քաղաքական չեզոքություն, սակայն ՀՀ զինված ուժերի յուրաքանչյուր ներկայացուցիչ, լինելով ՀՀ քաղաքացի, **պարտավոր է գաղտնի քվեարկությամբ իր տեսակետն արտահայտել հանրաքվեի օրը**»:¹⁰¹

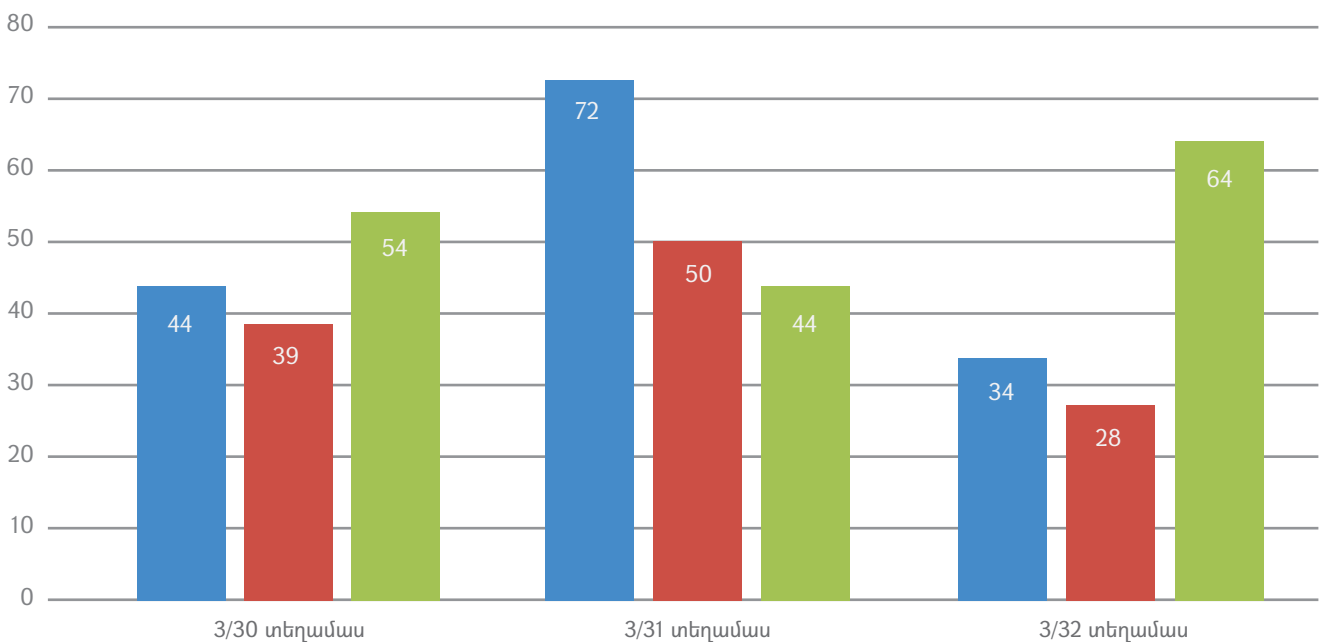
101. «Զինված ուժերը պահպանում են քաղաքական չեզոքություն. ՊՆ-ն հանրաքվեին բանակի մասնակցության մասին», 14.11.2015թ, armenpress.am/arm/news/825811/zin-vats-uzhery-pahpanum-en-qaxaqa-kan-chezoqutyun-pn-n.html

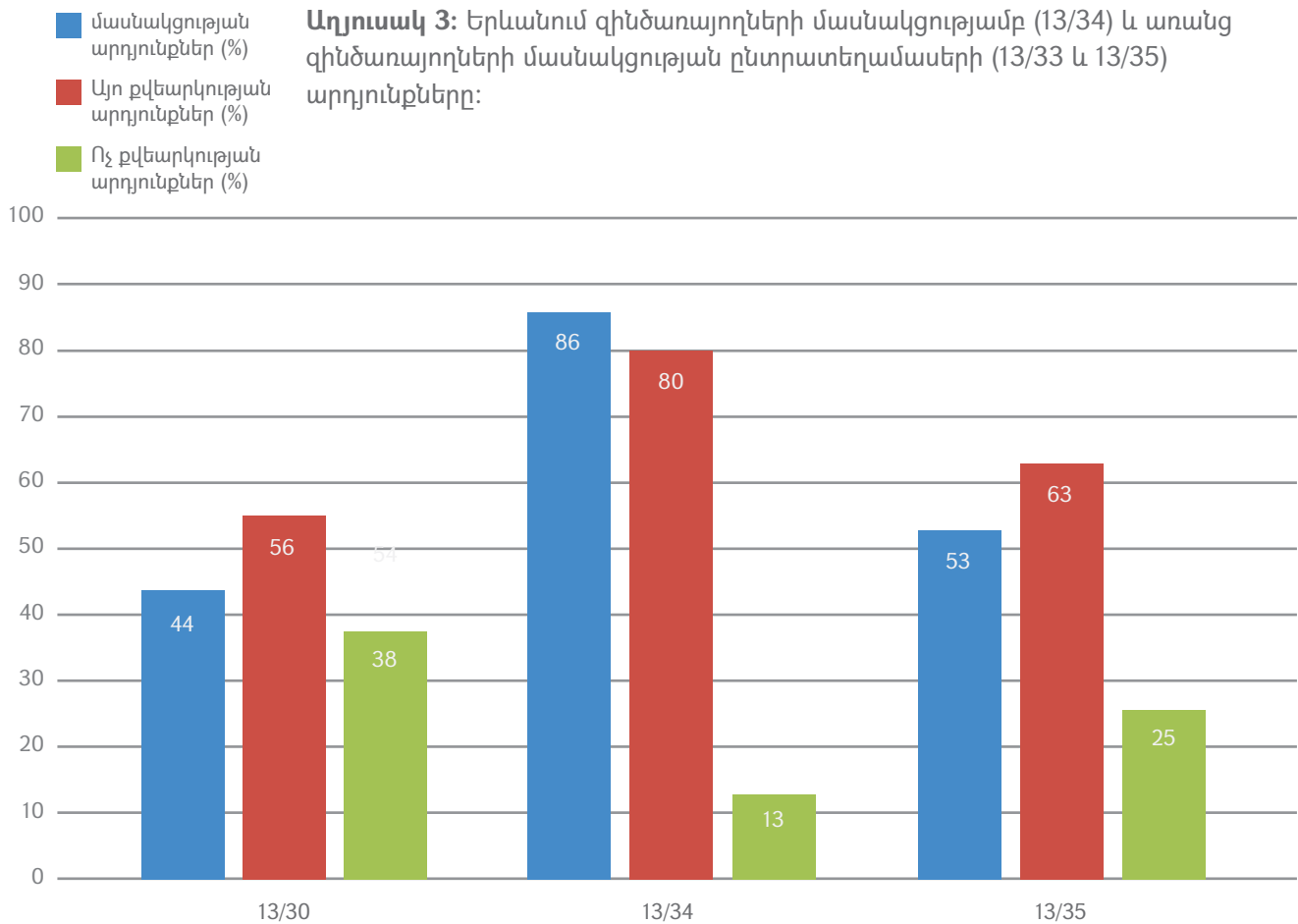
2015թ. դեկտեմբերի 6-ի Սահմանադրության փոփոխությունների հանրաքվեին այն ընտրատեղամասերում, որտեղ քվեարկել են զորամասի տարածքում հաշվառված զինծառայողներ, գրանցվել են ընտրողների մասնակցության ավելի բարձր ցուցանիշներ, և որքան մեծ է զինծառայողների համամասնությունը ընտրատեղամասի այլ ընտրողների համեմատությամբ, այնքան ավելի մեծ է մասնակցության ցուցանիշը: Ավելին, զինծառայողների մասնակցությամբ ընտրատեղամասերում քվեարկության արդյունքներն ակնհայտորեն տարբերվել են՝ սահմանադրության փոփոխության օգտին տրված ձայների բարձր ցուցանիշներով:

Աղյուսակ 1: Ձինձառայողների մասնակցությամբ ընտրատեղամասերի և ընդհանուր քվեարկության արդյունքները:

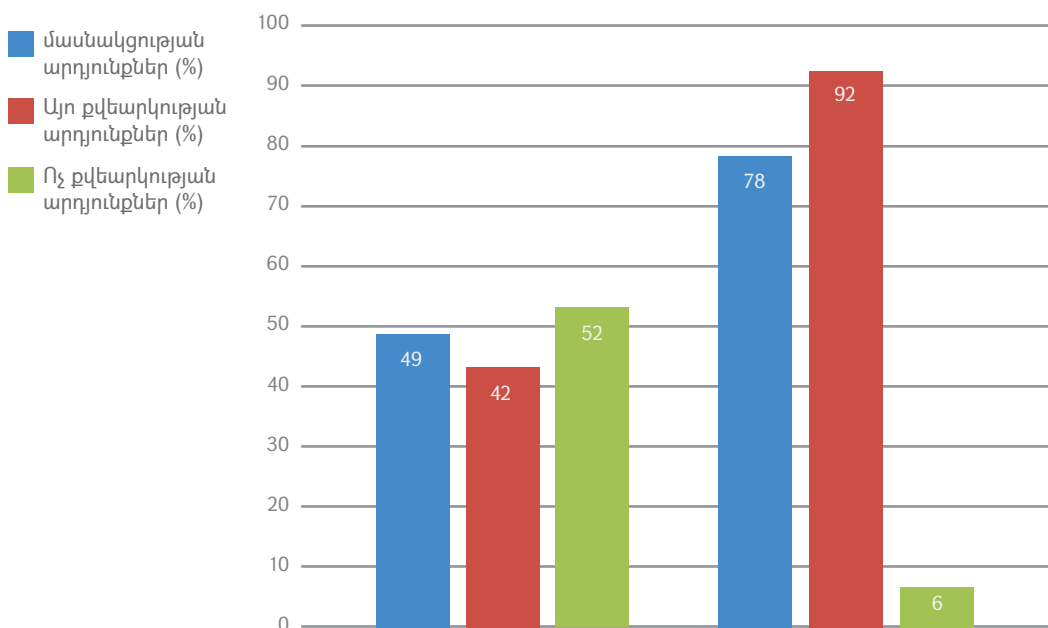

Աղյուսակ 2: Երևանում զինձառայողների մասնակցությամբ (3/31) և առանց զինձառայողների մասնակցության ընտրատեղամասերի (3/30 և 3/32) արդյունքները:

Աղյուսակ 4: Կապանի Ձորք փողոցի վրա գտնվող թիվ 38/16 և թիվ 38/17 (զինծառայողների) ընտրատեղամասերի արդյունքները:

Աղյուսակ 5: Զինծառայողների առավել մեծ թվով մասնակցությամբ ընտրատեղամասերում մասնակցության և քվեարկության արդյունքները:

Ընտրատեղամասի համարը/վայրը	Զինծառայողների տոկոսն ընտրողների թվից	Քվեարկության մասնակցության տոկոսն ընտրողների թվից	«Այո» քվեարկությունը մասնակիցների թվից
29/13 /Վանաձոր/	39	63	71
23/21 /Ճամբարակ/	43	76	90
21/16 /Արմավիր/	52	63	72
38/65 /Ագարակ/	53	94	94
39/35 /Արին/	64	91	93
13/34 /Երևան/	65	86	80
37/30/Ն. Խնձորեսկ/	67	97	100
23/59 /Կույթ/	74	94	94

Զինծառայողների մասնակցությամբ ընտրատեղամասերում մասնակցության և ձայների բաշխման նման ցուցանիշները ողջամտորեն կասկածի են ենթարկում նրանց կամարտահայտության ազատությունը:

ՀՀ ընտրական օրենսգիրքը չի կարգավորում Հանրապետության տարածքից դուրս գտնվող քաղաքացիների ընտրելու իրավունքի իրացման հարցերը: Այս խնդիրն ընդգծվում է նաև ՀՀ տարածքից դուրս տեղակայված զինծառայողների ընտրելու իրավունքի իրացման առնչությամբ: Սա վերաբերում է ինչպես Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության տարածքում ծառայություն անցնող, այնպես էլ միջազգային խաղաղապահ առաքելություններում ներգրավված զինծառայողներին:¹⁰² Կարգավորման բացակայության պայմաններում անհասկանալի է, թե ինչ իրավական ակտով են կարգավորվում ԼՂՀ տարածքում տեղակայված զինծառայողների ընտրելու իրավունքի իրացման հարցերը, մասնավորապես՝ ընտրացուցակների կազմումը և նրանց քվեարկության կազմակերպումը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գտնվող ընտրատեղամասերում, ինչպես նաև երկակի չափանիշների կիրառման պատճառները, եթե այլ պետությունների տարածքներում տեղակայված զինծառայողները համապետական ընտրություններին մասնակցելու հնարավորությունից զրկված են:

Վերոգրյալ հարցերի առնչությամբ պարզաբանում ստանալու նպատակով Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնը դիմել էր ՀՀ կենտրոնական ընտրական հանձնաժողով, որին ի պատասխան ստացված գրությամբ բառացիորեն արտատպվել էին ՀՀ ընտրական օրենսգրքով զինծառայողների՝ ընտրական գործընթացին մասնակցելու հարցերին առնչվող համապատասխան դրույթները՝ առանց անդրադառնալու ՀՀ տարածքից դուրս տեղակայված զինծառայողների ընտրելու իրավունքի ինչպես օրենսդրական, այնպես էլ ընթացակարգային հարցերին:

Ելնելով վերոգրյալից՝ կարելի է ամփոփել պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչված զինծառայողների ընտրելու իրավունքի ազատ իրացման վրա ազդող հիմնական խնդիրները: Մասնավորապես, զինծառայողները զրկված են կարծիք ձևավորելու ազատությունից, քանի որ չեն ստանում օբյեկտիվ և

102. 2015թ. վերջին Հայաստանի Հանրապետության զինծառայողները խաղաղապահ առաքելություն են իրականացնում աշխարհի չորս պետություններում՝ Կոսովոյում (35 զինվորական), Աֆղանստանում (56 զինվորական), Լիբանանում (32 զինվորական) և Մալիում (1 զինվորական)՝ ընդհանուր թվով 124 զինվորականների ներգրավմամբ:

103. ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ
ընտրությունների
դիտորդական առաքելություն,
ՀՀ Նախագահական
ընտրություններում միջազգային
դիտորդների նախնական
հայտարարություն, 22
դեկտեմբերի 1996թ., [http://
www.osce.org/odihr/elections/
armenia/14148?download=true](http://www.osce.org/odihr/elections/armenia/14148?download=true),
ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ընտրությունների
դիտորդական առաքելություն,
ՀՀ խորհրդարանական
ընտրությունների նախնական
զեկույց, 30 մայիսի 1999թ., [http://
www.osce.org/odihr/elections/
armenia/14196?download=true](http://www.osce.org/odihr/elections/armenia/14196?download=true);
ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ընտրությունների
դիտորդական առաքելություն,
ՀՀ խորհրդարանական
ընտրությունների վերջնական
զեկույց, 25 մայիսի 2003 թ.,
[http://www.osce.org/odihr/
elections/armenia/42371?down-
load=true](http://www.osce.org/odihr/elections/armenia/42371?download=true)

104. ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ
ընտրությունների
դիտորդական առաքելություն,
ՀՀ Նախագահական
ընտրությունների զեկույց, 19
փետրվարի 2008թ., [http://www.
osce.org/odihr/elections/ar-me-
nia/32114?download=true](http://www.osce.org/odihr/elections/armenia/32114?download=true)

105. ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ
ընտրությունների
դիտորդական առաքելություն,
ՀՀ խորհրդարանական
ընտրությունների վերջնական
զեկույց, 25 մայիսի 2003թ.,
[http://www.osce.org/odihr/
elections/armenia/42371?down-
load=true](http://www.osce.org/odihr/elections/armenia/42371?download=true)

ամբողջական տեղեկատվություն նախընտրական քարոզչության վերաբերյալ:
Զինծառայողների ազատ ընտրության իրավունքը սահմանափակված է ինչպես
ընտրություններին մասնակցելու կամ չմասնակցելու, այնպես էլ քվեարկության
իրականացման ազատության հարցում՝ վերադաս հրամանատարության կողմից
կիրառվող ազդեցության և հարկադրանքի, ինչպես նաև քվեարկության ուղղակի
վերահսկողության միջոցով:

Անհրաժեշտ է փաստել, որ պարտադիր զինվորական ծառայության զորակոչված
զինծառայող ընտրողների ընտրելու իրավունքի վերոգրյալ խնդիրները
շարունակական են և բազմիցս ընդգծվել են տարբեր տարիների համապետական
ընտրությունների դիտորդական առաքելությունների զեկույցներում:¹⁰³ Այսպես,
ԵԱՀԿ դիտորդական առաքելությունների զեկույցներում անդրադարձ է կատարվել
ինչպես զինվորների կողմից ընտրություններին մասնակցելու կամ չմասնակցելու
ազատության, այնպես էլ հրամանատարների կողմից ուղղորդվելու խնդիրներին:
Զեկույցներում պետական իշխանություններին կոչ է արվել ապահովել
զինվորների կողմից ընտրություններին մասնակցելու կամ չմասնակցելու որոշման
ազատությունը, և խորհուրդ է տրվել Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովին
իրականացնել տեղեկատվական քարոզարշավներ զինծառայողների շրջանում,¹⁰⁴
ինչպես նաև զինված ուժերի ներկայացուցիչներին իրազեկել նախընտրական
քարոզչության ընթացքում և ընտրությունների օրը վարվելակերպի վերաբերյալ:¹⁰⁵

ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԸՆՏՐԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ԸՍՏ ԸՆՏՐԱԿԱՆ ՆՈՐ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ ՆԱԽԱԳԾԻ

106. ՀՀ Սահմանադրություն,
հոդված 210

107. Ազգային ժողովի
կողմից երկրորդ ընթերցմամբ
ընդունված տարբերակը
հասանելի է [http://parliament.am/
reading2_docs5/K-960_r2.pdf](http://parliament.am/reading2_docs5/K-960_r2.pdf):

108. Նույն տեղում հոդված 10,
մաս 9

109. Նույն տեղում, հոդված 12,
մաս 4

110. Նույն տեղում, հոդված 11,
մաս 7

111. Նույն տեղում, հոդված 66,
մաս 10

112. Նույն տեղում, հոդված 19,
մաս 2

Հաշվի առնելով ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունները՝ ընտրական օրենսգիրքը պետք է համապատասխանեցվի Սահմանադրությանը և ուժի մեջ մտնի ս.թ. հունիսի 1-ին:¹⁰⁶ Սույն հետազոտության ամփոփման ժամանակահատվածում ընտրական նոր օրենսգրքի նախագիծն Ազգային ժողովում ընդունվել էր երկրորդ ընթերցմամբ:¹⁰⁷ Անհրաժեշտ է փաստել, որ նախագիծը զինծառայող ընտրողների՝ ընտրական գործընթացին մասնակցելու հետ կապված հարցերն ամբողջական կարգավորման չի ենթարկում:

Մասնավորապես, ինչպես և գործող ընտրական օրենսգրքով քվեարկության օրվանից ոչ ուշ, քան 50 օր առաջ պաշտպանության նախարարությունը լիազոր մարմին և կենտրոնական ընտրական հանձնաժողով է ներկայացնում զինվորական մասերում հաշվառված ընտրողների թիվը՝ կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի սահմանած կարգով:¹⁰⁸ Զորամասի տարածքում հաշվառված անձանց ցուցակները կազմում են կոնկրետ զորամասի հրամանատարները, ովքեր ընտրողների ցուցակները տարածքային ընտրական հանձնաժողովի նախագահին տրամադրում են քվեարկության օրվանից 3 օր առաջ զմռսված ծրարում, որը բացվում է միայն քվեարկության օրը տեղամասային ընտրական հանձնաժողովում:¹⁰⁹ Միաժամանակ, դրանք էլեկտրոնային եղանակով չեն կազմվում և չեն ներբեռնվում տեղամասային ընտրական հանձնաժողովներին տրամադրվող տեխնիկական սարքավորումներում:¹¹⁰ Չնայած օրենսգրքի նախագիծը ներմուծում է ընտրողների էլեկտրոնային գրանցման կարգ՝ զորամասի տարածքում հաշվառված ընտրողներն էլեկտրոնային գրանցման չեն ենթարկվում:¹¹¹

Ընտրական նոր օրենսգրքի նախագիծը որևէ անդրադարձ չի կատարում զինծառայողների շրջանում նախընտրական քարոզչության կազմակերպման հարցին: Նախագիծը սահմանում է, որ պետությունն ապահովում է նախընտրական քարոզչության ազատ իրականացումը, որի համար պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները ընտրություններին մասնակցող կուսակցություններին հավասար հիմունքներով և անվճար տրամադրում են դահլիճներ և այլ շինություններ՝ նախընտրական ժողովներ, թեկնածուների՝ ընտրողների հետ հանդիպումներ և ընտրությունների հետ կապված այլ միջոցառումներ կազմակերպելու նպատակով:¹¹² Հաշվի առնելով զորամասի հատուկ կարգավիճակը, ինչպես նաև զինծառայողների ազատ

տեղաշարժման իրավունքի սահմանափակումը՝ անհրաժեշտ է օրենսգրքով սահմանել զինծառայող ընտրողների հետ ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների ներկայացուցիչների՝ հավասարության հիմունքներով հանդիպումներ ունենալու հնարավորությունը և նախատեսել զորամասի հրամանատարության և տարածքային ընտրական հանձնաժողովների միջև համագործակցությունը նման հանդիպումների կազմակերպման շուրջ:

Նախագիծը նախատեսում է նաև ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների իրավունքն անարգել տարածել քարոզչական տպագիր և այլ նյութեր:¹¹³ Սակայն այն ուղղակիորեն չի անդրադառնում դրանք զորամասի տարածքում տարածելու հարցին: Ելնելով զինծառայող ընտրողների տեղեկատվության ազատության սահմանափակումներից՝ անհրաժեշտ է ընտրական օրենսգրքով հստակ ամրագրել, որ քարոզչական տպագիր և այլ նյութեր անարգել տարածելու՝ ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների իրավունքը տարածվում է նաև զորամասերի նկատմամբ:

Միաժամանակ, անհրաժեշտ է օրենսդրությամբ ամրագրել զորամասի տարածքում քարոզչական տպագիր և այլ նյութերի, ինչպես նաև զինծառայող ընտրողների հետ ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների հանդիպումների հավասարության ապահովման գործունե քաղաքականություն՝ բացառելու որևէ քաղաքական կուսակցության գերակա ազդեցությունը զինված ուժերում:

Սահմանադրության փոփոխությունների հիման վրա՝ ընտրական նոր օրենսգրքը նախատեսում է միայն համամասնական ընտրակարգով Ազգային ժողովի ընտրությունների անցկացում:¹¹⁴ Հանրապետության ողջ տարածքն ընդգրկում է մեկ բազմամանդատ ընտրատարածք՝ կուսակցությունների, կուսակցությունների դաշինքի համապետական և տարածքային ընտրական ցուցակներով առաջադրված պատգամավորի թեկնածուների թվից: Ազգային ժողովի ընտրությունների ժամանակ կազմվում է 13 ընտրական տարածք՝ 4-ը Երևանում, 9-ը մարզերում,¹¹⁵ և կուսակցության, կուսակցությունների դաշինքի տարածքային ցուցակում տարածքի յուրաքանչյուր տասնհինգ հազար ընտրողի հաշվարկով ընդգրկվում է մեկ թեկնածու:¹¹⁶ Նախագիծը, սակայն, չի կարգավորում՝ արդյոք ընտրական տարածքի սահմաններում գտնվող զորամասի տարածքում հաշվառված ընտրողները հաշվարկվում են տարածքի ընտրողների ընդհանուր թվում, ինչպես նաև արդյոք զորամասի տարածքում հաշվառված ընտրողները քվեարկում են ըստ կուսակցությունների և կուսակցությունների դաշինքի տարածքային ցուցակների՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ զորամասի տարածքում հաշվառված ընտրողների ճշշող մեծամասնությունը ժամկետային զինծառայողներ են, ովքեր մշտական բնակություն չունեն կոնկրետ ընտրական տարածքում, և նրանց քվեարկության արդյունքները կարող են էական ազդեցություն ունենալ կոնկրետ ընտրական տարածքում քվեարկության ընդհանուր արդյունքների վրա:

Խնդրահարույց է գործող ընտրական օրենսգրքի համեմատությամբ նոր օրենսգրքի նախագծում զինծառայող ընտրողներին վերաբերող գաղտնի տեղեկատվության շրջանակի ընդլայնումը: Մասնավորապես, նախագծի համաձայն՝ ի լրումն զորամասում հաշվառված ընտրողների թվի և նրանց ցուցակների՝ հրապարակման ենթակա չեն նաև այն ընտրական տեղամասերի համարները և գտնվելու վայրերը, որտեղ քվեարկում են զորամասերում կազմվող

113. Ազգային ժողովի կողմից երկրորդ ընթերցմամբ ընդունված տարբերակը, հոդված 21, մաս 1, http://parliament.am/reading2_docs5/K-960_r2.pdf

114. Նույն տեղում, հոդված 77

115. Նույն տեղում, հոդված 78, մաս 1: Երևանի տարածքում կազմավորվում է 4 ընտրական տարածք. 1-ին ընտրական տարածքում ընդգրկվում են Ավան, Նոր Նորք, Նորք-Մարաշ, Քանաքեռ-Զեյթուն վարչական շրջանները, երկրորդում՝ Արաբկիր, Աջափնյակ, Դավթաշեն վարչական շրջանները, երրորդում՝ Մալաթիա-Սեբաստիա, Շենգավիթ վարչական շրջանները, չորրորդում՝ Կենտրոն, Էրեբունի, Նուբարաշեն վարչական շրջանները, իսկ Սյունիքի և Վայոց ձորի մարզերի տարածքները միասին, Արարատի, Արմավիրի, Արագածոտնի, Գեղարքունիքի, Լոռու, Կոտայքի, Շիրակի, Տավուշի մարզերն առանձին ընտրական տարածքներ են:

116. Նույն տեղում, հոդված 83, մաս 9

117. Ազգային ժողովի կողմից
երկրորդ ընթերցմամբ
ընդունված տարբերակ, հոդված
8, մաս 12, [http://parliament.am/
reading2_docs5/K-960_r2.pdf](http://parliament.am/reading2_docs5/K-960_r2.pdf)

ընտրողների ցուցակներում ընդգրկված ընտրողները, դրանցից քաղվածքներ չեն կատարվում:¹¹⁷ Օրենսդրական նման կարգավորումն ակնհայտորեն հետընթաց է գործող օրենսդրությունից, քանի որ այն լրջորեն սահմանափակում է ընտրական գործընթացների թափանցիկությունն ու հրապարակայնությունը՝ ստեղծելով «ուրվական» ընտրողների գոյության հնարավորություն: Ավելին, գաղտնիության նման պայմաններում անհնարին կլինի ապահովել զինծառայողների ազատ ընտրության հնարավորությունը և պաշտպանվածությունը՝ հրամանատարական կազմի հարկադրանքից և հնարավոր ճնշումներից՝ հատկապես հաշվի, առնելով, որ նախագծով պարտադիր ժամկետային զինծառայող ընտրողների ազատ կամարտահայտման ապահովման համար որևէ երաշխիք նախատեսված չէ: Նման կարգավորումը լրջորեն սահմանափակում է ընտրական գործընթացի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության հնարավորությունները և վտանգում զգալի թվով ընտրողների քվեարկության արդյունքների արժանահավատությունը:

Չնայած ընտրական նոր օրենսգիրքը սահմանում է օտարերկրյա պետություններում երկարատև գործուղման կամ ուսման մեջ գտնվող զինծառայողների ընտրելու իրավունքի իրացման հնարավորությունը՝ Ազգային ժողովի ընտրությանը մասնակցելով՝ քվեարկելով էլեկտրոնային տարբերակով,¹¹⁸ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության տարածքում տեղակայված զինծառայողների ընտրելու իրավունքի իրացման հարցերը շարունակում են խնդրահարույց մնալ:

118. Նույն տեղում, հոդված 62,
մաս 3

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ամփոփելով հետազոտության արդյունքները՝ կարող ենք արձանագրել պարտադիր ժամկետային զինծառայողների ընտրելու իրավունքի իրացման հետևյալ խնդիրները, որոնց առկայության դեպքում իրավունքի գոյությունը դառնում է ձևական և պատրանքային.

- ՀՀ օրենսդրությամբ չի երաշխավորվում ընտրական գործընթացին զինծառայող ընտրողների մասնակցության հրապարակայնությունը՝ նախատեսելով զորամասի տարածքում հաշվառված ընտրողների ցուցակների գաղտնիությունը: Ընտրական նոր օրենսգրքի նախագծով լրացուցիչ սահմանվում է նաև զորամասի տարածքում հաշվառված ընտրողների քվեարկության ընտրատեղամասերի համարների և գտնվելու վայրի գաղտնիությունը:
- Ընտրական գործընթացի վերաբերյալ տեղեկատվություն ստանալու զինծառայողների ազատությունը խիստ սահմանափակ է: Զինծառայողները զրկված են ընտրական գործընթացի վերաբերյալ տեղեկատվություն ստանալու ազատությունից: Զինծառայողների շրջանում չի տարվում օբյեկտիվ և բազմակարծություն ապահովող նախընտրական քարոզչություն, ինչն ազդում է նրանց կողմից ազատորեն կարծիք ձևավորելու հնարավորության վրա:
- Չի ապահովվում զինված ուժերի լիարժեք քաղաքական չեզոքությունը, քանի որ տեղերում վերադաս հրամանատարների կողմից ենթակա զինծառայողների շրջանում տարվում է քարոզչություն, իրականացվում քվեարկության ուղղորդում, հաճախ նաև՝ կիրառվում հարկադրանք և հոգեբանական ճնշում:
- Չի ապահովվում զինծառայող ընտրողների ազատությունը քվեարկությանը մասնակցելու կամ չմասնակցելու հարցում, քանի որ զինծառայող ընտրողների տեղափոխությունը դեպի ընտրատեղամաս կատարվում է զորամասի հրամանատարության կողմից՝ միաժամանակ ուղեկցելով և վերահսկելով քվեարկության ընթացքը:
- Չի երաշխավորվում զինծառայող ընտրողների քվեարկության գաղտնիությունը՝ ենթարկվելով ուղեկցող անձանց վերահսկողությանը:

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Պետությունը պարտավոր է ապահովել իր զինծառայող ընտրողների իրական և արդյունավետ ընտրելու իրավունքը: Ամփոփելով հետազոտության արդյունքները՝ պարտադիր ժամկետային զինծառայողների ընտրելու իրավունքի իրացումն ապահովելու նպատակով ներկայացվում են հետևյալ առաջարկությունները:

- Օրենսդրորեն վերացնել զորամասերի տարածքում հաշվառված ընտրողների քվեարկության ընտրատեղամասերի համարների և գտնվելու վայրի գաղտնիությունը:
- Ընդունել համապատասխան ընթացակարգեր պարտադիր ժամկետային զինծառայողների շրջանում ընտրական գործընթացի և ընտրությունների մասնակցող քաղաքական ուժերի վերաբերյալ իրազեկվածության բարձրացման նպատակով:
- Օրենսդրորեն նախատեսել պարտադիր ժամկետային զինծառայողների շրջանում նախընտրական քարոզչական նյութերի տարածման հնարավորություն:
- Օրենսդրորեն ամրագրել զինծառայող ընտրողների շրջանում նախընտրական քարոզչության կազմակերպման և իրականացման ընթացակարգեր՝ երաշխավորելով հավասար հնարավորություններ ընտրություններին մասնակցող քաղաքական ուժերի համար:
- Սահմանել ընթացակարգեր զինծառայող ընտրողների ազատ կամարտահայտության և ընտրության գաղտնիության ապահովման համար, հատկապես բացառելու ընտրատեղամասերում զինծառայող ընտրողներին որևէ անձի կողմից ուղեկցելը և քվեարկությունը վերահսկելը:
- Սահմանել ընթացակարգեր զինծառայող ընտրողների ընտրելու իրավունքի ազատ իրականացման համար, օրինակ՝ ամրագրելով ընտրության օրը, հնարավորության դեպքում, համաչափ և ողջամիտ ժամանակով արձակում ստանալու իրավունքը: Օրենսդրորեն կանոնակարգել բնակավայրից հեռու գտնվող զինվորական մասերի զինծառայողների՝ ընտրատեղամաս տեղափոխելու և արձակում տրամադրելու կարգը:
- Սահմանել ընթացակարգեր զորամասերի հրամանատարության կողմից քաղաքական չեզոքության և ենթակա զինծառայողների ընտրելու իրավունքի իրացմանը չմիջամտելու պարտականության ապահովման մեխանիզմների առնչությամբ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Միջազգային վերլուծություններ

- Ahmed Ateyya, *Armed and Dangerous: Egyptian Court gives the Military the Vote*, 2013, www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/05/egypt-voting-rights-army-officers-soldiers.html#ixzz3uZh0dbJA
- Diane H. Mazur, *A More Perfect Military: How the Constitution Can Make Our Military Stronger*, 2010
- Fitri Bintang Timur, *Voting Rights for Indonesian Armed Forces (TNI) Personnel: Yes, No or with Reservation?* Friedrich-Ebert-Stiftung Indonesia, 2010
- George Ntote, *European Military Law Systems*, 2003
- Henry S. Rojas, *A Comparative Study of The Overseas Voting Laws and Systems of Selected Countries*, pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnada596.pdf
- Isobel White, *Armed Forces Voting*, Briefing Paper, House of Commons Library, 2015, www.parliament.uk/briefing-papers/SN04276.pdf
- Muna Ndulo and Sara Lulo, *Free and Fair Elections, Violence and Conflict*, Harvard ILJ Online Volume 51, 2010, www.harvardilj.org/wp-content/uploads/2010/09/HILJ-Online_51_Ndulo_Lulo.pdf

Միջազգային փաստաթղթեր

- ՄԱԿ, *Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների վերաբերյալ միջազգային դաշնագիր* (1966), www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=18500
- ՄԻԿ, *Ընդհանուր մեկնաբանություն* 25 (1996), www.refworld.org/docid/453883fc22.html
- ԵԽ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիա (1950), www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=20870
- ԵԽԽՎ, *Ընդդեմ իրավունքի սահմանափակումների վերացման վերաբերյալ բանաձև* թիվ 1459 (2005), 2005թ., assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17364&lang=en
- ԵԽ Նախարարների կոմիտե *Զինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների վերաբերյալ հանձնարարական* թիվ (2010) 4, wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1590149&Site=CM
- ԵԽ մարդու իրավունքների և իրավական հարցերի գլխավոր վարչություն *Զինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների վերաբերյալ (2010) 4 հանձնարարականի մեկնաբանություն* (2010), www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/publications/cmrec_2010_4en.pdf

- Ժողովրդավարություն օրենքի միջոցով եվրոպական հանձնաժողով (Վենետիկի հանձնաժողով) *Ընտրական հարցերի լավագույն գործելակարգերի կանոնագիրք* (2002), [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev-e)
- Ժողովրդավարություն իրավունքի միջոցով եվրոպական հանձնաժողով (Վենետիկի հանձնաժողով), *Ընդհանուր ընտրություններում ընտրելու իրավունքների սահմանափակումների վերացման մասին զեկույց* (2005), [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2005\)011-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)011-e)
- ՄԻԵԴ, *Էնգելն ընդդեմ Նիդերլանդների* (Engel v. Netherlands), 1976թ.
- ՄԻԵԴ, *Մաթյու-Մոհին և Քլերֆայթն ընդդեմ Բելգիայի* (Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium), 1987թ.
- ՄԻԵԴ, *Գուբին ընդդեմ Ավստրիայի* (Case of Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi v. Austria), 1994թ.
- ՄԻԵԴ, *Գրիգորիադեսն ընդդեմ Հունաստանի* (Grigoriades v. Greece), 1997թ.
- ՄԻԵԴ, *Ռեկվենյի ընդդեմ Հունգարիայի* (Rekvényi v. Hungary), 1999թ.
- ՄԻԵԴ, *Լարիսսիսն ու այլք ընդդեմ Հունաստանի* (Larissis and Others v. Greece), 1998թ.
- ՄԻԵԴ, *Բոումանն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության* (Bowman v. The United Kingdom), 1998թ.
- ՄԻԵԴ, *Հիրսթն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության* (Hirst v. United Kingdom (No. 2)), 2005թ.
- ՄԻԵԴ, *Կարիմովն ընդդեմ Ադրբեյջանի* (Karimov v. Azerbaijan), 2014թ.

ԵԱՀԿ փաստաթղթեր

- ԵԱՀԿ, *Անվտանգության ռազմաքաղաքական ասպեկտների վարքականոններ* (1994թ.), www.osce.org/fsc/41355
- ԵԱՀԿ, *Ընտրությունների իրավական կարգավորման բարելավման ուղեցույց* (2013թ.), www.osce.org/odihr/elections/104573?download=true
- ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, *Հինված ուժերի անձնակազմի մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների ձեռնարկ* (2008թ.), www.osce.org/odihr/31393?download=true
- ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ընտրությունների դիտորդական առաքելություն, ՀՀ Նախագահական ընտրություններում միջազգային դիտորդների նախնական հայտարարություն, 22 դեկտեմբերի 1996թ., <http://www.osce.org/odihr/elections/armenia/14148?download=true>
- ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ընտրությունների դիտորդական առաքելություն, ՀՀ խորհրդարանական ընտրությունների նախնական զեկույց, 30 մայիսի 1999թ., <http://www.osce.org/odihr/elections/armenia/14196?download=true>
- ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ընտրությունների դիտորդական առաքելություն, ՀՀ խորհրդարանական ընտրությունների վերջնական զեկույց, 25 մայիսի

2003թ., <http://www.osce.org/odihr/elections/armenia/42371?download=true>

- ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ընտրությունների դիտորդական առաքելություն, ՀՀ նախագահական ընտրությունների զեկույց, 19 փետրվարի 2008թ., <http://www.osce.org/odihr/elections/armenia/32114?download=true>
- ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ընտրությունների դիտորդական առաքելություն, ՀՀ խորհրդարանական ընտրությունների վերջնական զեկույց, 25 մայիսի 2003թ., <http://www.osce.org/odihr/elections/armenia/42371?download=true>

ՀՀ օրենսդրություն և այլ փաստաթղթեր

- ՀՀ Սահմանադրություն (1995թ., փոփոխվել է 2015թ.)
- ՀՀ ընտրական օրենսգիրք (2011թ.)
- ՀՀ ընտրական նոր օրենսգրքի նախագիծ՝ ընդունված ԱԺ կողմից երկրորդ ընթերցմամբ 17 մայիսի 2016թ.
- «Զինապարտության մասին ՀՀ օրենք (1998թ.)
- «Զինվորական ծառայություն անցնելու մասին» ՀՀ օրենք (2002թ.)
- «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ օրենք (2002թ.)
- «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք (2008թ.)
- «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենք (2011թ.)
- ՀՀ կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի 2011թ. հուլիսի 29-ի «Զինվորական մասերում հաշվառված ընտրողների թիվը համայնքի ղեկավարին, լրագոր մարմին և կենտրոնական ընտրական հանձնաժողով ներկայացնելու կարգը սահմանելու մասին» N43-Ն որոշում, http://res.elections.am/images/dec/11.43_N.pdf
- Գ. Հարությունյան և այլք, ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություն, 2010թ., concourt.am/armenian/library/cclibrary/2010/sahmanadrakan2010.pdf

Այլ պետությունների օրենսդրություն և այլ փաստաթղթեր

- Բրազիլիայի Դաշնային Հանրապետության սահմանադրություն, 1988թ. (փոփոխվել է 1994թ.), english.tse.jus.br/arquivos/federal-constitution
- Գվատեմալայի սահմանադրություն, 1985թ. (փոփոխվել է 1993թ.), www.constituteproject.org/constitution/Guatemala_1993.pdf
- Թուրքիայի Հանրապետության սահմանադրություն, 1982թ., global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf
- Կոլումբիայի սահմանադրություն, 1991թ., (փոփոխվել է 2005թ.), www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2005.pdf
- Հոնդուրասի սահմանադրություն, 1982թ., (փոփոխվել է 2012թ.), www.constituteproject.org/constitution/Honduras_2012.pdf
- Հունաստանի սահմանադրություն, 1975թ., (փոփոխվել է 2008թ.) www.hri.org/docs/syntagma

- Պարագվայի սահմանադրություն, 1992թ., (փոփոխվել է 2011թ.)
www.constituteproject.org/constitution/Paraguay_2011.pdf
- Պերուի սահմանադրություն, 1993թ., (փոփոխվել է 2009թ.)
www.constituteproject.org/constitution/Peru_2009.pdf
- Վենեսուելայի սահմանադրություն, 1999թ., (փոփոխվել է 2009թ.)
www.constituteproject.org/constitution/Venezuela_2009.pdf?lang=en
- Ուրուգվայի Հանրապետության սահմանադրություն, 1966թ., (փոփոխվել է 2004թ.) www.constituteproject.org/constitution/Uruguay_2004.pdf
- Վրաստանի ընտրական օրենսգիրք, 2011թ.,
- «Պաշտպանության մասին» ՌԴ օրենք, 2011թ.,
- «Պետական դումայի պատգամավորների ընտրության մասին» ՌԴ դաշնային օրենք, 2014 թ.,
- «Ընտրություններին զինծառայողների մասնակցության կարգի մասին» ՌԴ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի որոշում թիվ 164/1202-6, 2013թ.,
- «Նախագահի ընտրության մասին» Ուկրաինայի օրենք, 1999թ.,
- Norway, Representation of the People Act (the Election Act), www.regjeringen.no/globalassets/upload/KRD/Kampanjer/valgportal/Regelverk/Representation_of_the_People_Act170609.pdf
- VALG, Election Manual, Overview of Election Rules, available at: www.regjeringen.no/globalassets/upload/krd/kampanjer/valgportal/valgmedarbeidere/valghandbok/valghandbok_2013_engelsk.pdf
- ԱՄՆ Գերագույն Դատարան, Գրիրն ընդդեմ Սպոքի/GREER v. SPOCK/ (1976) No. 74-848, 24 մարտի 1976թ.: caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/424/828.html

Լրատվական նյութեր

- azatutyun.am/content/news/24900942.html
- aravot.am/2015/12/06/636430/
- armenpress.am/arm/news/825811/zinvats-uzhery-pahpanum-en-qaxaqakan-chezoqutyun-pn-n.html
- gov.am/am/news/item/12361/
- panorama.am/am/news/2013/02/13/mil/586171